

Bölüm 3

CUMHURİYET DÖNEMİ ANAYASAL GELİŞMELERİ*

Cumhuriyet dönemi anayasal gelişmeleri başlığı altında sırasıyla 1921¹, 1924 ve 1961 Anayasalarını kısaca göreceğiz.

I. 1921 ANAYASASI²

Bibliyografya.- Gözler, *Türk Anayasa Hukuku*, *op. cit.*, s.45-56; Ergun Özbudun, *1921 Anayasası*, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 1992; Tanör, *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri*, *op. cit.*, s.187-240; Aldıkaçtı, *op. cit.*, s.76-86; Arsel, *Türk Anayasa Hukukunun Umumi Esasları*, *op. cit.*, s.41-79; Taha Parla, *Türkiye’de Anayasalar*, İstanbul, İletişim Yayınları, 1989, s.12-18; Erdoğan, *Türkiye’de Anayasalar ve Siyasal Hayat*, *op. cit.*, s.44-58; Ömür Sezgin, *Türk Kuruluş Savaşı ve Siyasal Rejim Sorunu*, Ankara, Birey ve Toplum Yayıncılık, 1984; Ahmet Demirel, *Birinci Mecliste Muhalefet*, İstanbul, İletişim Yayınları, 1994; Gazi Mustafa Kemal, *Nutuk*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, İkinci Baskı, 1987.

İlk önce belirtelim ki, 1921 Anayasasının resmî adı “Anayasa” değil, “Teşkilât-ı Esasiye Kanunu”dur. Biz burada, eğitsel sebeplerle ve terim birliği sağlamak amacıyla “Teşkilât-ı Esasiye Kanunu” yerine “Anayasa” kelimesini kullanacağız.

Olaylar.- 30 Ekim 1918 tarihli Mondros Mütarekesinden sonra Birinci Dünya Savaşının galip devletleri, ülkenin önemli bir kısmını işgal etmeye başladılar. İşgale karşı Anadolu ve Rumeli’de bir direniş başladı. Mustafa Kemal 19 Mayıs 1919’da Samsun’a çıktı; 22 Haziran 1919’da *Amasya Tamimini* yayınladı³ ve Erzurum’da bir kongre toplanmasını istedi. *Erzurum Kongresi*, 23 Temmuz 1919’dan 7 Ağustos 1919’a kadar devam etmiştir. Kongre sonunda, 7 Ağustos 1919’da Kongre Heyeti tarafından bir “Beyanname” yayımlandı⁴. *Sivas Kongresi*, 4-11 Eylül 1919 tarihleri arasında yapılmıştır. 11 Eylül 1919’da “Si-

* Bu bölüm, Gözler, *Türk Anayasa Hukuku*, *op. cit.*, s.45-103’ten özetlenmiştir. Bu konuda daha geniş bilgi edinmek için oraya bakınız

1. Hemen belirtelim ki, 1921 Anayasası Cumhuriyetin ilân edilmesinden önce yapılmıştır. O nedenle bu Anayasayı “Cumhuriyet dönemi anayasal gelişmeleri” başlığı altında incelemek esasen yanlıştır. Daha doğru olarak Osmanlı dönemi ile Cumhuriyet dönemi arasında bir geçiş dönemi olarak “Millî Mücadele Dönemi” bölümü koymak ve 1921 Anayasasını orada incelemek uygun olacaktı. Ancak, bu bölüm dört sayfalık olacak, bölümler arasında denge bozulacaktı. Biz de o nedenle 1921 Anayasasını “Cumhuriyet dönemi anayasal gelişmeleri” bölümünde altında vermeyi uygun bulduk.
2. Bu başlık Gözler, *Türk Anayasa Hukuku*, *op. cit.*, s.45-56’ten özetlenmiştir.
3. Tamiminin metni için bkz.: Tanilli, *Anayasalar ve Siyasal Belgeler*, *op. cit.*, s.94.
4. Beyannamenin metni için bkz. Tanilli, *Anayasalar ve Siyasal Belgeler*, *op. cit.*, s.55-56.

vas Umumî Kongre Heyeti” bir “beyanname” yayınlamıştır⁵. 16 Mart 1920’de İstanbul işgal edildi. Son Osmanlı Meclis-i Mebusanı 18 Mart 1920 günü son toplantısını yaptı ve çalışmalarına ara verme kararı aldı. İstanbul’un işgal edilmesi üzerine Mustafa Kemal, 19 Mart 1920 Heyet-i Temsiliye adına yayınladığı bir tamimle “salâhiyet-i fevkalâdeyi haiz bir meclis”i Ankara’da toplantıya çağırmıştır⁶. “Salâhiyet-i fevkalâdeyi haiz bir meclis” deyimiyile kastedilen şey, kurulacak meclisin bir “kurucu meclis” olacağıdır⁷. Bu Meclis, Büyük Millet Meclisi adı altında ilk defa 23 Nisan 1920 tarihinde Ankara’da toplandı. İşte bu Meclis kuruluşundan aşağı yukarı 9 ay sonra, 20 Ocak 1921 tarihinde Teşkilât-ı Esasîye Kanununu kabul etmiştir. Zaten 1921 Teşkilât-ı Esasîye Kanunu Büyük Millet Meclisi tarafından üçte iki gibi nitelikli bir çoğunlukla değil, kanunlar gibi adı çoğunluk kuralına uyularak yapılmıştır.

Fotoğraf 3.1: İlk Meclisten Bir Görüntü (1920)⁸

1921 Anayasasının Üstünlüğü ve Katılığı Sorunu.- 1921 Anayasasında kendisinin adı kanunlardan üstün olduğunu ilân eden bir hüküm yoktur. Keza, 1921 Anayasası kendi değiştirilişi için bir hüküm de getirmemektedir. O halde 1921 Anayasasının bir “yumuşak anayasa” olduğu, kanunlar gibi değiştirilebileceği sonucuna varabiliriz. Zaten 1921 Anayasası da yine kanunlar gibi nitelikli bir çoğunluk aranmadan yapılmıştır.

Kısalığı ve 1876 Kanun-u Esasîsinin Yürürlüğü.- 1921 Anayasası 23 maddelik çok kısa bir Anayasadır. 1921 Anayasası 1876 Kanun-u Esasîsini yürürlükten kaldırmamıştır. Aynı anda 1876 Kanun-u Esasîsi de yürürlüktedir. Şimdi bu kısa Anayasanın hükümlerini kısaca görelim:

KUTU 3.1	
[1921] TEŞKİLÂTI ESASİYE KANUNU	
Kanun No: 85	Tarih: 20 Kanunusani 1337 (1921)
<p>MADDE 1.- Hakimiyet bilâkaydû şart milletindir. İdare usulü, halkın mukadderatını bizzat ve bilfiil idare etmesi esasına müstenittir.</p>	
<p>MADDE 2.- İcra kudreti ve teşri salâhiyeti milletin yegâne ve hakiki mümessilî olan Büyük Millet Meclisinde tecelli ve temerküz eder.</p>	
<p>MADDE 3.- Türkiye Devleti, Büyük Millet Meclisi tarafından idare olunur ve hükûmeti "Büyük Millet Meclisi Hükûmeti" unvanını taşır. (...)</p>	

5. Beyannamenin metni için bkz. Tanilli, *Anayasalar ve Siyasal Belgeler*, op. cit., s.56-57.

6. Tanör, *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri*, op. cit., s.191; Aldıkaçtı, op. cit., s.81.

7. Özbudun, *Türk Anayasa Hukuku*, op. cit., s.27.

8. Fotoğrafi ben Mümtaz Soysal ve Fazıl Sağlam, “Türkiye’de Anayasalar”, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, İstanbul, İletişim Yayınları, 1983, Cilt I, s.22’den aldım. Fotoğrafın kimin tarafından çekildiğini ve ilk defa nerede yayınlandığını ise tespit edemedim.

Millî Egemenlik İlkesi.- 1921 Anayasası çok açık bir şekilde, daha 1'inci maddesinde millî egemenlik ilkesini ilân etmektedir: “Hakimiyet bilakaydü şart milletindir”. Aslında 1876 Kanun-u Esasîsi yürürlükten kaldırılmamış da olsa, 1921 Anayasasının egemenliğin hükümdara ait olduğu bir sistemden çok farklı bir sistemi benimsediğı ortadadır⁹.

Hükümet Sistemi: Meclis Hükümeti.- Meclis hükümeti sistemi, yasama ve yürütme kuvvetlerinin mecliste toplandığı bir kuvvetler birliğı hükümet sistemidir. Şu nedenlerden dolayı 1921 Anayasasının hükümet sistemi olarak “meclis hükümeti sistemi”ni benimsediğini söyleyebiliriz:

1. 1921 Anayasasının 2'nci maddesi, “yürütme kudreti ve yasama yetkisi milletin yegane ve hakikî temsilcisi olan Büyük Millet Meclisinde belirir ve toplanır” diyerek açıkça kuvvetler birliğı ilkesini kabul etmektedir. Yani B.M.M. sadece yasama yetkisine değil, yürütme yetkisine de sahiptir.

2. 1921 Anayasasının 3'üncü maddesi de aynı yoldadır. Bu madde “Türkiye Devleti, Büyük Millet Meclisi tarafından idare olunur ve Hükümeti Büyük Millet Meclisi Hükümeti unvanını taşır” demektedir.

3. 1921 Anayasasının 8'inci maddesi yine meclis hükümetinin kabul edildiğini göstermektedir. Bu madde, hükümetin bölümlerinin (=bakanlıkların) Meclisin seçtiğı vekiller aracılığıyla yönetileceğini, bu vekillere meclisin yön vereceğini ve keza gerektiğinde bu vekillerin Meclis tarafından görevden alınacağını öngörmektedir. Meclisin doğrudan icra vekili (=bakan) seçmesi, onları kendi arzusuna göre istediğinde değiştirebilmesi ve onlara yön verebilmesi meclis hükümeti sisteminin tipik özelliklerindedir¹⁰.

4. Meclis hükümeti sistemine uygun olarak 1921 Anayasasında bir devlet başkanlığı makamı yoktur. 1921 Anayasası, normal olarak devlet başkanına ait olması gereken birtakım görev ve yetkileri “Büyük Millet Meclisi Reisi”ne vermektedir¹¹.

5. Meclis hükümeti sistemine uygun olarak 1921 Anayasası uygulamasında icra vekilleri Meclis tarafından teker teker seçilmişlerdir.

Yargı Organının Durumu.- 1921 Anayasasında yargı düzenlenmemiştir. Yargı konusunda 1876 Kanun-u Esasînin hükümlerinin yürürlükte olduğu düşünülebilir. Ancak uygulama hiç de öyle olmamıştır. Bu dönemde yargı yetkisinin de Meclisin elinde olduğu fikri hâkim olmuştur. Bu dönemin olağanüstü koşullarının etkisi altında “istiklâl mahkemeleri” kurulmuştur. Bu mahkemelerin üyeleri Meclis tarafından kendi üyeleri arasından seçiliyordu. Haliyle bu mahkemelerin oluşum tarzı, hakimlerin bağımsızlığı ilkesine ve kanunî hâkim güvencesine tamamıyla aykırıydı.

Antlaşma Yapma Yetkisi.- 1921 Anayasasına göre (m.7) milletlerarası antlaşma yapma (muahede ve sulh akdi) yetkisi Büyük Millet Meclisine aittir.

9. Özbudun, *Türk Anayasa Hukuku, op. cit.*, s.28.

10. *Ibid.*

11. *Ibid.*

Yerinden Yönetim.- 23 maddelik bu kısa Anayasanın toplam 14 maddesinin (m.10-23) merkezî idarenin taşra teşkilâtına ve yerel yönetimlere ayrılması hayret vericidir. Bakanların seçim usûlünü düzenlemeyen bu Anayasa, nahiyelerin idare heyetlerinin nasıl seçileceğini düzenlemeyi ihmal etmemiştir. 1921 Teşkilât-ı Esasîye Kanununun adem-i merkezîyete ve yerel yönetimlere çok önem verdiği gözlemlenebilir.

Saltanatın Kaldırılması.- Ulusal Kurtuluş Savaşının başarıyla sonuçlanmasından sonra, Osmanlı Saltanatı kaldırılmıştır. Bu konuda iki “Meclis Kararı”nı zikretmek gerekir. Birincisi 30 Ekim 1922 tarihli ve 307 sayılı “Osmanlı İmparatorluğunun İnkıraz Bulup, TBMM Hükûmet Teşekkül Ettiğine Dair Heyet-i Umumiye Kararı”dır. Bu “Meclis Kararı”yla Osmanlı İmparatorluğunun sona erdiği ve onun yerine Türkiye Hükûmetinin geçtiği ilân ediliyordu. Keza Büyük Millet Meclisinin, 1-2 Kasım 1922 tarih ve 308 sayılı “Heyet-i Umumiye Kararı”yla önce Saltanat ve Hilâfet makamları birbirinden ayrılıyor ve Saltanat 16 Mart 1920’den geçerli olmak üzere kaldırılıyor; Hilâfet ise korunuyordu.

KUTU 3.2
TÜRKİYE BÜYÜK MİLLET MECLİSİNİN
HUKUK-U HAKİMİYET VE HÜKÜMRANININ
MÜMESSİL-İ HAKİKİSİ OLDUĞUNA DAİR HEYET-İ
UMUMİYE KARARI

Karar No: 308 *Tarih: 1-2 .11.1338 (1922)*
“...Türkiye halkı, hakimiyet-i şahsiyeye müstehab olan İstanbul’daki şekli-i hükûmeti, 16 Mart 1336 (1920) dan itibaren ve ebediyen tarihe müntakil addeylemiştir.

Hilâfet, hanedan-ı âli Osman’a ait olup, Halifeliğe Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından bu hanedanın ilmen ve ahlaken erşet ve eslah olanı intihap olunur. Türkiye Devleti, makam-ı Hilâfetin istinatgahıdır”.

Birinci Meclisin Sonu.- Büyük Millet Meclisinin 1 Nisan 1923 tarihli oturumunda seçimlerin yenilenmesi kararı alındı. Birinci Meclis son toplantısını 15 Nisan 1923 tarihinde yapmıştır. Bir daha da toplanmamıştır. İkinci Meclis seçimleri Haziran-Temmuz 1923’te yapılmıştır. Seçimlerde Mustafa Kemal Paşa, kendi grubu adına milletvekili adaylarını bizzat belirlemiştir. Birkaç bağımsız aday dışında, Mustafa Kemal Paşanın belirlediği listeler seçimleri kazanmıştır. İkinci Dönem Meclisi çalışmalarına 11 Ağustos 1923’te başlamıştır¹².

Cumhuriyetin İlânı.- Cumhuriyet “Birinci Meclis” tarafından değil, ikinci dönem Büyük Millet Meclisi tarafından ilân edilmiştir. Cumhuriyet 29 Ekim 1339 (1923) tarih ve 364 sayılı Teşkilât-ı Esasîye Kanununun Bazı Mevaddının Tavzihan Tadiline Dair Kanun ile ilân edilmiştir. Bu Kanun, bir anayasa değişikliği kanunudur. Kanun, 1921 Anayasasının 1’inci maddesine şu cümleyi ilâve ediyordu:

KUTU 3.3
TEŞKİLÂT-İ ESASİYE KANUNUN BAZI
MEVADDININ TAVZİHAN TADİLİNE DAİR
KANUN

Kanun No: 364 *Tarih: 29.10.1339 (1923)*

MADDE 1.- Hâkimiyet, bilâ kaydú şart Mille-tindir. İdare usulü halkın mukadderatını bizzat ve bilfiil idare etmesi esasına müstenittir. Türkiye Devletinin şekli Hükûmeti, Cumhuriyettir.

MADDE 2.- Türkiye Devletinin dini, Dini İslamdır. Resmî lisanı Türkçedir. (...)

12. Tanör, *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri*, op. cit., op. cit., s.234.

“Türkiye Devletinin şekl-i Hükûmeti, Cumhuriyettir”. Böylece Cumhuriyet ilân edilmiş oluyordu. Cumhuriyeti ilân eden 29 Ekim 1923 tarih ve 364 sayılı Kanun ile 1921 Anayasasında önemli değişiklikler yapılmıştır. Bir kere bir “Cumhurbaşkanlığı” makamı oluşturulmuştur (m.11). Cumhurbaşkanı’nın TBMM tarafından kendi üyeleri arasından seçileceği öngörülmüştür (m.10). Hükûmetin kuruluş usûlü değiştirilmiştir. Hükûmetin kuruluş şeması bakımından meclis hükûmeti sistemin-den uzaklaşarak parlâmenter sisteme yaklaşılmıştır.

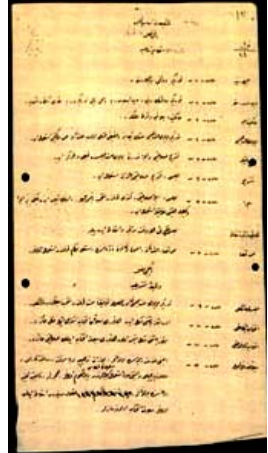
Hilâfetin Kaldırılması.- Yukarıda 1-2 Kasım 1922 tarihli Meclis Kararıyla saltanatın kaldırıldığını, Hilâfetin ise korunduğunu söylemiştik. 3 Mart 1924 tarih ve 431 sayılı “Hilâfetin İlgası ve Hanedan-ı Osmanînin Türkiye Cumhuriyeti Memaliki Haricine Çıkarılmasına Dair Kanun”¹³ ile de Hilâfet kaldırılmıştır. Yine aynı Kanunun 2’nci maddesi ise Halifenin ve Hanedanın diğer mensuplarının sürgün edilmesini öngörmüştür.

II. 1924 ANAYASASI¹⁴

Bibliyografya.- Gözler, *Türk Anayasa Hukuku*, op. cit., s.57-75; Arsel, *Türk Anayasa Hukukunun...*, op. cit., s.85-111; Özbudun, *Türk Anayasa Hukuku*, op. cit., s.31-35; Tanör, *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri*, op. cit., s.241-276; Aldıkaçtı, op. cit., s.86-123; Erdoğan, *Türkiye’de Anayasalar*, op. cit., s.59-81; Parla, *Türkiye’de Anayasalar*, op. cit., s.18-22; Ahmet Mumcu, “1924 Anayasası”, *Atatürk Araştırma Merkezî Merkezî Dergisi*, Cilt II, Mart 1986, Sayı 5, s.383-399; Kemal H. Karpat, *Türk Demokrasi Tarihi*, İstanbul, Afa Yayınları, İkinci Baskı, 1996, s.59-345; Esat Öz, *Otoriterizm ve Siyaset: Türkiye’de Tek-Parti Rejimi ve Siyasal Katılma*, Ankara, Yetkin Yayınları, 1996; A. Şeref Gözübüyük ve Zekâi Sezgin, *1924 Anayasası Hakkında Meclis Görüşmeleri*, Ankara, AÜSBF Yayınları, 1957.

Önce 1924 Anayasasının resmî adının “Anayasa” değil, “Teşkilât-ı Esasiye Kanunu” olduğunu hatırlatalım. 1924 Anayasası ikinci dönem TBMM tarafından üçte iki çoğunlukla 20 Nisan 1340 (1924) günü kabul edildi¹⁵.

Anayasanın Üstünlüğü.- Öncelikle belirtelim ki, 1924 Anayasası, 1876 Kanun-u Esasîsini ve 1921 Anayasasını açıkça yürürlükten kaldırıyordu (m.104). Böylece 1921 Anayasası döneminde yaşanan “ikili anayasal düzen”¹⁶ son buluyordu. “Anayasanın üstünlüğü ilkesi” 1924 Anayasasının 103’üncü maddesinde açıkça ilân edilmiştir. Ancak bu dönemde kanunların Anayasası uygulanmasını denetleyecek bir Anayasa Mahkemesi yoktur. Yargıtay ve Danıştay da kanunların Anayasaya uygunlu-

Fotoğraf 3.2: 1924 Teşkilât-ı Esasiye Kanunu¹⁷

13. Düstur, Tertip 3, Cilt 5, s.323 (Kili ve Gözübüyük, op. cit., s.106).

14. Bu başlık Gözler, *Türk Anayasa Hukuku*, op. cit., s.57-75’ten özetlenmiştir.

15. 20 Nisan 1340 (1924) tarih ve 491 sayılı Teşkilât-ı Esasiye Kanunu, *Resmî Gazete*, 24 Nisan 1924; Düstur, 3. Tertip, Cilt 5, s.576.

16. Tanör, *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri*, op. cit., s.259.

17. Fotoğrafın Kaynağı: TBMM, (BYEGM [Basın Yayın EnformasyonGM], *Türkiye 2002*, Ankara, 2002, s.150) (www.byegm.gov.tr/YAYINLARIMIZ/kitaplar/turkiye2002/turkce/site/turkce/html/150-151.htm).

ğunu denetleme yetkisini kendilerinde görmemiştir. Bu nedenle, 1924 Anayasası döneminde anayasanın üstünlüğü ilkesinin pratikte büyük ölçüde etkisiz kaldığı söylenmektedir¹⁸.

Anayasanın Katılığı.- 1924 Anayasası “katı” bir anayasadır. 1924 Anayasasının 102’nci maddesine göre, Anayasa değişikliği teklifi, TBMM üye tamsayısının en az üçte biri tarafından verilmeli ve Meclis üye tamsayısının en az üçte ikisi tarafından kabul edilmelidir. Anayasa değişikliği sürecinde Cumhurbaşkanına tanınan bir yetki (onay, veto vs.) yoktur. Devlet şeklinin Cumhuriyet olduğuna ilişkin Anayasanın birinci maddesinin değiştirilmesi teklif dahi edilemez (m.102/son).

Hükümleri.- 1924 Anayasası 6 bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde “genel hükümler” (madde 1-8); ikinci bölümde “yasama” (madde 9-30), üçüncü bölümde “yürütme” (madde 31-52); dördüncü bölümde “yargı” (madde 53-67), beşinci bölümde “temel hak ve hürriyetler” (madde 68-88); altıncı bölümde ise “değişik konular” düzenlenmiştir.

Genel Hükümler.- Anayasanın “genel hükümler (ahkam-ı umumiye)” başlıklı birinci faslında şu hususlar hükme bağlanmıştır:

Devlet Şekli.- 1924 Anayasasının 1’inci maddesine göre, “Türkiye Devleti bir Cumhuriyettir”. Keza devlet şeklinin cumhuriyet olduğu hükmünün değiştirilmesi 102’nci maddeyle yasaklanmıştır.

Din/Lâiklik.- 1924 Anayasasının ilk şekline göre, “Türkiye Devletinin dini, Din-i İslâmdir” (m.2). Bu hüküm Anayasadan 1928 yılında çıkarılmış; yerine 1937 yılında “lâiklik ilkesi” konulmuştur.

Egemenlik.- 1924 Anayasasının 3’üncü maddesine göre, “hâkimiyet bilâ kayd-ü-şart milletindir”. Yani 1924 Anayasasında da millî egemenlik ilkesi kabul edilmiştir.

“Altı Umde”.- Cumhuriyet Halk Partisinin “altı umde”si (Cumhuriyetçilik, milliyetçilik, halkçılık, devletçilik, lâiklik ve inkılâpçılık) 1937 yılında yapılan bir Anayasa değişikliğiyle 1924 Anayasasının 2’nci maddesine ilâve edilmiştir.

KUTU 3.4
[1924] TEŞKİLÂT-I ESÂSİYE KANUNU
Kabul Tarihi: 20 Nisan 1340 (1924) Kanun No: 491

Birinci Fesal
AHKÂM-I UMÛMİYE

MADDE 1.- Türkiye Devleti bir Cumhuriyettir.

MADDE 2 (10.1.1937 tarih ve 3115 sayılı Kanunla Değişik Şekli).- Türkiye Devleti, Cumhuriyetçi, Milliyetçi, Halkçı, Devletçi, Laik ve İnkılâpçidir. Resmî dili Türkçe'dir. Makarrı Ankara şehridir.

MADDE 3.- Hâkimiyet bilâ kayd-ü-şart Milletindir.

MADDE 4.- Türkiye Büyük Millet Meclisi milletin yegâne ve hakikî mümessili olup Millet nâmına hakk-ı hâkimiyeti istimal eder.

MADDE 5.- Teşri salâhiyeti ve icrâ kudreti Büyük Millet Meclisinde tecellî ve temerküz eder.

MADDE 6.- Meclis, teşri salâhiyetini bizzat istimal eder.

MADDE 7.- Meclis, icra salâhiyetini kendi tarafından mühtehap Reiscumhur ve onun tayin edeceği bir İcra Vekilleri Heyeti marifetiyle istimal eder. Meclis Hükümeti her vakit murakabe ve iskat edebilir.

MADDE 8.- Hakk-ı kaza, Millet namına usulü ve kanunu dairesinde müstakil mehakim tarafından istimal olunur.

18. Arsel, *Türk Anayasa Hukukunun Umumi Esasları*, op. cit., s.151-152. Benzer yorumlar için bkz.: Özbudun, *Türk Anayasa Hukuku*, op. cit., s.32; Bülent Tanör, *İki Anayasa: 1961-1982*, İstanbul, Beta Yayınları, Üçüncü Tıpkı Basım, 1994, s.19.

Yasama Organı.- Kuruluşu.- Yasama yetkisini TBMM kullanmaktadır. TBMM tek meclisli bir parlâmentodur. TBMM millet tarafından seçilen mebuslardan oluşur (m.9). Mebus (milletvekili) sayısı Anayasada belirtilmemiştir. Mebus seçilebilmek için otuz yaşını bitirmiş olmak gerekir (m.10). Seçme hakkına sahip olmak için baştan 18 yaşını doldurmuş olmak yeterli iken, bu sınır 1934'te 22'ye yükseltilmiştir. Kadınlara seçme ve seçilme hakkı 1934 yılında tanınmıştır (m.10). Seçimler dört yılda bir yapılır (m.13). Mebuslar, yasama sorumsuzluğu ve dokunulmazlığına sahiptir (m.17).

Kanun Yapma.- Kanun yapma yetkisi Türkiye Büyük Millet Meclisine aittir (m.26). Meclisçe kabul edilen kanunların Cumhurbaşkanı tarafından onaylanması gerekir. Ancak Cumhurbaşkanının mutlak veya zorlaştırmacı bir veto yetkisi yoktur. Cumhurbaşkanına sadece geciktirici bir veto yetkisi tanınmıştır. Cumhurbaşkanı 10 gün içinde kanunu ya onaylamalıdır, ya da "bir daha müzakere edilmek üzere" Meclise iade etmelidir. Meclise bu şekilde iade edilen bir kanun, meclis tarafından tekrar kabul edilirse, Cumhurbaşkanı onu ilân etmek zorundadır (m.35). Burada ekleyelim ki, 1924 Anayasası kanunları "tefsir etme (yorumlama)" yetkisini de TBMM'ne vermiştir. Buna hukukun genel teorisinde "yasama yorumu" denir.

Yürütme Organı.- 1924 Anayasasına göre, yürütme organı ikili yapıdadır. Bir tarafta Cumhurbaşkanı, diğer tarafta ise "İcra Vekilleri Heyeti" vardır.

a) **Cumhurbaşkanı.-** 1924 Anayasasının 31'inci maddesine göre, Cumhurbaşkanı (Reisicumhûr) Büyük Millet Meclisi Genel Kurulu tarafından ve kendi üyeleri arasından bir seçim devresi (yani kural olarak 4 yıl) için seçilir. Seçilen Cumhurbaşkanı tekrar seçilebilir. Cumhurbaşkanının yetkileri sınırlı sayıda ve semboliktir. Anayasanın 39'uncu maddesine göre, Cumhurbaşkanının ısdar edeceği bütün kararların Başbakan ve ilgili bakan tarafından imza edilmesi gerekir. Yani 1924 Anayasası karşı-imza kuralını mutlak olarak kabul etmektedir. Cumhurbaşkanının siyasal sorumluluğu yoktur. Anayasaya göre Cumhurbaşkanı sadece "hiyanet-i vataniye halinde Büyük Millet Meclisine karşı mesuldür" (m.41). Cumhurbaşkanının ısdar edeceği diğer işlemlerden doğabilecek sorumluluk başbakan ve ilgili bakana aittir (m.41).

b) **İcra Vekilleri Heyeti (Bakanlar Kurulu).-** 1924 Anayasasının 44'üncü maddesine göre, Başvekil (Başbakan), Cumhurbaşkanı tarafından ve Meclis üyeleri arasından tâyin olunur. Diğer vekiller (bakanlar) Başvekil tarafından, Meclis üyeleri arasından seçilerek hepsi Cumhurbaşkanı tasdiki ile Meclise arz olunur. Hükûmet bir hafta içinde programını Meclise sunmak ve güvenoyu (*itimat*) istemek zorundadır. Vekiller, Başvekilin başkanlığında İcra Vekilleri Heyetini oluşturmaktadır (m.45). 1924 Anayasasının 46'ncı maddesinde, İcra Vekilleri Heyetinin, Hükûmetin genel siyasetinden *müştereken* sorumlu olması (kolektif sorumluluk) ve keza vekillerin de kendi salâhiyeti dairesindeki icrâattan *münferiden* sorumlu olması (bireysel sorumluluk) öngörülmüştür. Özetle,

1924 Anayasası sisteminde, yürütme organının, gerek Cumhurbaşkanı, gerek Bakanlar Kurulu kanadı parlâmenter sistemin genel ilkelerine uygun olarak düzenlenmiştir.

Hükûmet Sistemi: Kuvvetler Birliği ve Görevler Ayrılığı Sistemi¹⁹.

1924 Anayasası, meclis hükûmeti ile parlâmenter sistem arasında karma bir hükûmet sistemi kurmuştur. Gerçekten de 1924 Anayasasında her iki hükûmet sistemini çağrıştıran özellikler vardır:

1. 1924 Anayasasında bulunan *meclis hükûmeti sistemine benzeyen yönler* şunlardır²⁰: **(a)** 1924 Anayasasına göre, TBMM milletin yegâne ve hakikî temsilcisi olup Millet nâmına hâkimiyet hakkını kullanır (m.4). **(b)** Anayasasına göre ise, yasama ve yürütme kuvvetleri Büyük Millet Meclisinde belirir ve toplanır (m.5). **(c)** 1924 Anayasasına göre, Meclis, Hükûmeti her vakit denetleyebilir ve düşürebilir (m.7/2). Buna karşılık hükûmetin meclisi feshetme yetkisi yoktur.

2. Ne var ki, 1924 Anayasasının *bazı yönleri de parlâmenter sistemin özelliklerine benzemektedir*²¹: **(a)** Bir kere TBMM, yasama yetkisini kendi kullanabileceği halde (m.6), yürütme yetkisini ancak kendi seçeceği bir Cumhurbaşkanı ve onun tayin edeceği İcra Vekilleri Heyeti (=bakanlar kurulu) eliyle kullanabilir (m.7). Yani, TBMM yürütme yetkisine teorik olarak sahip olmakla birlikte, yürütme fonksiyonunu bizzat yerine getiremez. **(b)** 1924 Anayasasının benimsediği hükûmetin kurulması usûlü tamamıyla parlâmenter hükûmet sistemi modeline uygundur. Yukarıda gördüğümüz gibi, 1924 Anayasasının 44'üncü maddesine göre, Başbakan Cumhurbaşkanı; diğer bakanlar da Başbakan tarafından seçilmektedir. Bu şekilde seçilen Bakanlar Kurulu Cumhurbaşkanı tarafından "tasdik" edilmekte ve Meclisin güvenine sunulmaktadır. **(c)** Nihayet, parlâmenter hükûmet sisteminin temel ilkelerinden biri olan "hükûmetin kolektif sorumluluğu" ilkesi, 1924 Anayasasının 46'ncı maddesinde açıkça kabul edilmiştir.

Özetle, 1924 Anayasasının kurduğu hükûmet sistemi, bazı yönleriyle meclis hükûmeti sistemine, diğer bazı yönleriyle de parlâmenter sisteme benzemektedir. Bu nedenle, 1924 Anayasasının bir "karma sistem" kurduğu söylenmektedir. Bu sisteme de "kuvvetler birliği ve görevler ayrılığı sistemi" ismi verilmektedir²². Gerçekten de yukarıda görüldüğü gibi, yasama ve yürütme kuvvetleri teorik olarak birleşmiştir ve bunlar Mecliste toplanmıştır (m.5). Ancak, Meclis sahip olduğu yürütme kuvvetini bizzat değil; Cumhurbaşkanı ve bakanlar kurulu marifetiyle kullanabilmektedir. Yani yürütme görevi veya fonksiyono-

19. Arsel, *Türk Anayasa Hukuku*, op. cit., s.96-103; Özbudun, *Türk Anayasa Hukuku*, op. cit., s.31-32; Tanör, *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri*, op. cit., s.252-254; Aldıkaçtı, op. cit., s.89-90; Ömer Anayurt, "1924 Anayasası'nda Meclis-Yürütme İlişkileri", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt 13, Sayı 39, 1997.

20. Özbudun, *Türk Anayasa Hukuku*, op. cit., s.31.

21. *Ibid.*

22. *Ibid.*

nu meclise değil, Cumhurbaşkanını ve Bakanlar Kuruluna aittir. Özetle, kuvvetler bir, ama görevler veya fonksiyonlar ayrıdır.

Yargı Organı.- 1924 Anayasasının 8'inci maddesine göre, yargı yetkisi, millet nmina, usûlü ve kanunu dairesinde bağımsız mahkemeler tarafından kullanılır. Yargı "kuvve-i kazaiyye (yargı kuvveti)" başlıklı dördüncü fasılda düzenlenmiştir (m.53-67). Bu faslın 61 il 67'nci maddeleri "Divan-li (Yüce Divan)"ye ilişkindir. Divan-li, görevlerinden dolayı bakanları, şura-yı Devlet (Danıştay) ve Temyiz Mahkemesi (Yargıtay) yelerini yargılamak üzere kurulmuştu. 11 ye Yargıtay ve 10 ye ise Danıştay tarafından kendi yeleri arasında seçiliyordu. 1924 Anayasası yüksek mahkemeleri düzenlememiştir. şura-yı Devlet (Danıştay), yargı bölümünde değil, yürütme bölümünde düzenlenmiştir (m.51). Keza nizamnamelerin (tüzüklerin) kanunlara aykırılığını denetlemek görevi şura-yı Devlete değil, Türkiye Büyük Millet Meclisine aittir (m52/3). 1924 Anayasası, kanunların Anayasaya uygunluğunu denetlemekle görevli bir Anayasa Mahkemesi kurmamıştır. Dahası 1924 Anayasası, kanunların yorumlanması yetkisini mahkemelere değil, yasama organına vermiştir (m.26). (Buna "yasama yorumu" denir).

1924 Anayasası hakimlerin bağımsızlığı ilkesini tanıımıştır (m.54). Ancak bunu sağlamak için gerekli güvenceleri öngörmemiştir. Keza 1924 Anayasası Hakimler ve Savcılar Yüksek Kurulu benzeri bir bağımsız kurul da yoktur. Anayasa, yargılamanın aleniliği ilkesini tanıımıştır (m.58).

1924 Anayasasında yargı ile ilgili bazı eksiklikler vardır. 1924 Anayasası, olağanüstü mahkeme kurulmasını yasaklamamaktadır. 1924 Anayasasında, 1876 Kanun-u Esasinin "her ne nam ile olursa olsun bazı mevaddı mahsusayı riyet ve hükmetmek için mehakimi muayene haricinde fevkalde bir mahkeme veyahut hüküm vermek selahiyetini haiz komisyon teşkili katiyen caiz değildir" diyen 89'uncu maddesi ayarında bir madde yoktur. Pratikte de kişilerin suç işledikleri tarihte mevcut olan normal mahkemeler tarafından yargılanmalarını, suçtan sonra sırf o kişileri yargılamak için özel mahkemeler kurulmamasını ngren "kanunî hâkim ilkesi" veya "doğal yargıç ilkesi" İstiklal Mahkemeleri uygulamasıyla ihll edilmiştir. Zira İstiklal Mahkemeleri olaydan sonra TBMM kararıyla kuruluyor ve hakimleri TBMM tarafından kendi yeleri arasından seçiliyordu. Burada ayrıca belirtelim ki 1924 Anayasasında yargıya ilişkin getirilen sınırlı sayıdaki güvence de kanun koyucu karşısında etkili değildir; çünkü 1924 Anayasası getirdiği güvencelerin ancak "kanun dairesinde" geçerli olduğunu hüküm altına almıştır (rneğin 8, 53, 55, 56).

Temel Hak ve Hrriyetler²³.- 1924 Anayasası, "Türklerin Hukuk-u Ammesi (Türklerin Kamu Hakları)" başlığı taşıyan beşinci faslında düzenlemiştir (m.68-88). 1924 Anayasası, temel hak ve hürriyetlerin felsefi kökeni ve sınır-

23. Kapani, *Kamu Hürriyetleri*, op. cit., s.108-115; Tanör, *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri*, op. cit., s.256-259; Mustafa Erdoğan, *Liberal Toplum, Liberal Siyaset*, Ankara, Siyasal Kitabevi, 1998, s.363-376; Arsel, *Türk Anayasa Hukuku...*, op. cit., s.10-104; zbudun, *Türk Anayasa Hukuku*, op. cit., s.33; Aldıkaçtı, op. cit., s.92.

ları konusunda 18'inci yüzyıl filozoflarının geliştirdikleri *tabii hak doktrinini* benimsemiştir²⁴. 1924 Anayasasında şu *temel hak ve hürriyetler ve ilkeler* kabul edilmiştir: Eşitlik ilkesi (m.69), kişi dokunulmazlığı, kişi güvenliği (m.72), işkence ve eziyet yasağı (m.73), mülkiyet hakkı (m.74), din hürriyeti (m.75), konut dokunulmazlığı (m.76), basın hürriyeti (m.77), seyahat hürriyeti (m.78), sözleşme (akit) hürriyeti, çalışma hürriyeti, mülk edinme ve tasarrufta bulunma hürriyeti, toplanma hürriyeti, dernek (cemiyet) kurma hürriyeti, şirket kurma hürriyeti (m.70, 79), eğitim hürriyeti (m.80), haberleşmenin gizliliği esası (m.81), dilekçe hakkı (m.82), vicdan hürriyeti, düşünce hürriyeti, söz hürriyeti (m.72). Dikkat edilirse tüm bu hak ve hürriyetler “negatif statü hakları” niteliğindedir. 1924 Anayasa koyucusu, sosyal ve ekonomik haklar akımına yabancı kalmıştır²⁵. 1924 Anayasası, sosyal devlet anlayışından uzak, klasik, liberal bireyci bir felsefeye sahiptir²⁶. Anayasada bazı siyasal haklar da tanınmıştı. Mebus seçme ve seçilme hakkı (m.10, 11), vatandaşlık hakkı (m.88), devlet memuriyetine girebilme hakkı (m.92), Türkiye Büyük Millet Meclisine başvurabilme hakkı (m.82) gibi. Temel hak ve hürriyetlere ilişkin şunu özellikle belirtelim ki, 1924 Anayasası, tanıdığı temel hak ve hürriyetler için yargısal güvenceler getirmemiştir.

KUTU 3.5: 1924 ANAYASASI

Beşinci Fasıll

TÜRKLERİN HUKUK-U AMMESİ

MADDE 68.- Her Türk hür doğar, hür yaşar.

Hürriyet, başkasına müzir olmayacak her türlü tasarrufta bulunmaktır.

Hukuk-u tabiiyeden olan hürriyetin herkes için hududu başkalarının hudud-u hürriyetidir. Bu hudud ancak kanun marifetiyle tesbit ve tayin edilir.

Çok Partili Döneme Geçiş²⁷.- Hemen belirtelim ki, Türk tarihinde ilk kez çok partili döneme 1924 Anayasası döneminde 1946'da geçilmemiştir. Çok partili döneme İkinci Meşrutiyette (1908) geçilmiştir. Bu çok partili dönem, aslında birinci ve ikinci gruplar adı altında birinci TBMM döneminde de sürmüştür (1920-1923). Türkiye'de çok partili rejim, 1923'te faaliyete geçen ikinci TBMM ile kesintiye uğramış ve bu kesinti 1946'ya kadar sürmüştür. Celal Bayar, Adnan Menderes, Fuat Köprülü, Refik Koraltan 7 Ocak 1946'da Demokrat Partiyi kurdular²⁸. Yeni seçimler, 21 Temmuz 1946 günü yapıldı. Seçimlerde çeşitli yolsuzluklar oldu. Nihayette seçimlerde gizli oy, açık sayım ve yargı denetimi de yoktu. Bu “şâibeli seçimler” sonucunda CHP 402, DP 54, bağımsızlar 8 üyelik elde ettiler²⁹. 1950 seçimlerinden önce ise 1950 tarihli yeni Milletvekili Seçim Kanunu çıkarıldı. Bu Seçim Kanununda gizli oy, açık sayım ve yargı denetimi ilkeleri yerine getirildi. Bu koşullara uyularak yapılan 14 Mayıs

24. Kapani, *Kamu Hürriyetleri*, op. cit., s.109; Arsel, *Türk Anayasa Hukukunun Umumi Esasları*, op. cit., s.104; Tanör, *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri*, op. cit., s.256.

25. Kapani, *Kamu Hürriyetleri*, op. cit., s.109..

26. Tanör, *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri*, op. cit., s.256.

27. Kemal H. Karpat, *Türk Demokrasi Tarihi*, İstanbul, Afa Yayınları, İkinci Baskı, 1996, s.125-204; Cem Eroğull, *Demokrat Parti: Tarihi ve İdeolojisi*, Ankara, İmge Kitabevi, Üçüncü Baskı, 1998; Feroz Ahmad ve Bedia Turgay Ahmad, *Türkiye'de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi*, Ankara, Bilgi Yayınevi, 1976, s.12-77.

28. Cem Eroğull, *Demokrat Parti*, op. cit., s.31.

29. Tanör, *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri*, op. cit., s.282.

1950 tarihli seçimlerinden DP büyük bir zaferle çıktı. Böylece halk serbest iradesiyle yöneticilerini değiştirmiş oldu. Cumhuriyet döneminde tek partili rejimden çok partili rejime geçişte askerlerin bir rolü yoktur. Bu tamamıyla sivil bir süreçtir³⁰. Çok partiye geçiş için bir anayasa değişikliği yapılmamıştır. Yapılan tek değişiklik Seçim Kanunundadır.

1924 Anayasasının Demokrasi Anlayışı.- 1924 Anayasası, “çoğulcu” değil, “çoğunlukçu demokrasi” anlayışına sahipti. Çoğunlukçu demokrasi anlayışına göre, çoğunluğun yönetme hakkı mutlak; bu hak azınlık hakları vb. nedenlerle sınırlandırılmamalıdır. Bunu, Anayasasının hakimiyet *kayıtsız şartsız* milletindir (m.3) ve TBMM milletinin *tek ve gerçek* temsilcisi olup millet namına hakimiyeti hakkını kullanır (m.4) diyen hükümlerinden anlıyoruz. Bu hükümler doğrultusunda Meclisin iradesinin sınırsız olduğunu ve Mecliste çoğunluğu elinde bulunduran parti veya grup istediğini yapmakta serbest olduğunu söyleyebiliriz³¹. 1924 Anayasasında tanınan hak ve hürriyetlerin yargısal güvencelerinin olmaması, temel hak ve hürriyetlerin sınırlandırılmasının ölçütlerinin gösterilmemiş bulunması, keza bu dönemde bir Anayasa Mahkemesinin kurulmamış ve yargı bağımsızlığının tam anlamıyla sağlanamamış olması gibi hususlar da çoğunlukçu demokrasi anlayışının pekişmesine, azınlık haklarının korunamamasına yol açmıştır³².

KUTU 3.6: “1945 Anayasası”.- 20 Nisan 1924 tarih ve 491 sayılı Teşkilât-ı Esasîye Kanunu, 1945 yılında, dönemin öz Türkçecilik akımına uyularak, 10 Ocak 1945 tarih ve 4695 sayılı Kanunla (*Resmî Gazete*, 15 Ocak 1945, Sayı 5905), “mana ve kavramda bir değişiklik yapılmaksızın Türkçeleştirilmiş”tir. İşte 1924 Anayasasının 1945’te öz Türkçeleştirilen bu metnine “1945 Anayasası” ismini verebiliriz. Demokrat Parti iktidarı döneminde ise, 1952 yılında, 24 Aralık 1952 tarih ve 5997 sayılı Kanunla (*Resmî Gazete*, 31 Aralık 1952, Sayı 8297), 1945’te Türkçeleştirilen metin yürürlükten kaldırılarak, 24 Nisan 1924 tarih ve 491 sayılı Teşkilât-ı Esasîye Kanunu tekrar yürürlüğe konmuştur.

III. 1961 ANAYASASI³³

Bibliyografya.- Gözler, *Türk Anayasa Hukuku, op. cit.*, s.77-92; Arsel, *Türk Anayasa Hukukunun...*, *op. cit.*, s.137-468; Özbudun, *Türk Anayasa Hukuku, op. cit.*, s.17-26; Tanör, *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri, op. cit.*, s.303-362; Bülent Tanör, *İki Anayasa: 1961-1982*, İstanbul, Beta Yayınları, Üçüncü Tıpkı Basım, 1994, s.7-94; Aldıkaçtı, *op. cit.*, s.124-360; Erdoğan, *Türkiye’de Anayasalar ve Siyaset, op. cit.*, s.82-113; Suna Kili (der.), *27 Mayıs 1960 Devrimi: Kurucu Meclis ve 1961 Anayasası*, İstanbul, Boyut Yayınları, 1998, *passim*; Soysal ve Sağlam, “Türkiye’de Anayasalar”, *op. cit.*, s.28-42; Parla, *Türkiye’de Anayasalar, op. cit.*, s.23-134; Soysal, *Anayasasının Anlamı, op. cit.*, s.44-83; Rumpf, *op. cit.*, s.28-37; Ergun Özbudun, *Demokrasiye Geçiş Sürecinde Anayasa Yapımı*, Ankara, Bilgi Yayınevi, 1993, s.58-70; Serap Yazıcı, *Türkiye’de Askerî Müdahalelerin Anayasal Et-kileri*, Ankara, Yetkin Yayınları, 1997, s.51-100; Feroz Ahmad ve Bedia Turgay Ahmad, *Türkiye’de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi: 1945-1971*, Ankara, Bilgi Yayınevi, 1976, s.215-475; Anayasasının hazırlık çalışmaları için bkz.: Kazım Öztürk, *Türkiye Cumhuriyeti Anayasası*, Ankara, Ajans-Türk Matbaası, 1966, 2 Cilt.

30. *Ibid.*, s.285.

31. Özbudun, *Türk Anayasa Hukuku, op. cit.*, s.35.

32. *Ibid.*

33. Bu başlık Gözler, *Türk Anayasa Hukuku, op. cit.*, s.77-92’den özetlenmiştir.

A. OLAYLAR

27 Mayıs 1960 Askerî Müdahalesi.- 27 Mayıs 1960 sabahı bir grup genç subay yönetime el koydu. Bu subaylar Cumhurbaşkanını, Başbakanı, bakanları ve Demokrat Parti milletvekillerini tutukladılar. Bunları yargılamak için “Yüksek Adalet Divanı” isimli bir kurul kurdular. Bu Divanın üyeleri Askerî Müdahaleyi yapanlar tarafından suç sayılan olaylardan sonra Askerî Müdahaleyi

Fotoğraf 3.3: Menderes Yassıada'da

Fotoğraf 3.4: Yüksek Adalet Divanı (www.netpano.com/menderes)

yapanlar tarafından seçildi. Bu Divan, suç sayılan olaylardan sonra kurulan, iddia edilen suçun işlendiği sırada mevcut olmayan bir Divandı. Dolayısıyla bu Divan, kanunî hâkim güvencesi veya doğal yargıç ilkesi diye bilinen ilkeye aykırı, bir “olağanüstü mahkeme” niteliğindedir. Bu kurul, çok sayıda ağır hapis, ömür boyu hapis ve ölüm cezası vermiştir. Verdiği idam cezalarından üçü (Adnan Menderes, Fatin Rüştü Zorlu, Hasan Polatkan) de 16 ve 17 Eylül 1961’de infaz edilmiştir³⁴.

KUTU 3.7: Millî Birlik Komitesi.-

Başkan: Cemal Gürsel, **Üyeler:** Ekrem Acuner, Fazıl Akkoyunlu, Refet Aksoyoğlu, Mucip Ataklı, İrfan Baştuğ, Rifat Baykal, Emanullah Çelebi, Ahmet Er, Orhan Erkanlı, Vehbi Ersü, Numan Esin, Suphi Gürsoytrak, Orhan Kabibay, Kadri Kaban, Mustafa Kaplan, Suphi Karaman, Muzaffer Karan, Kamil Karavalioğlu, Osman Köksal, Münir Köseoğlu, Fikret Kuytak, Sami Küçük, Cemal Madanoğlu, Sezai Okan, Muzaffer Özdağ, Fahri Özdilek, Mehmet Özgüneş, Şükran Özkaya, Sela-hattin Özgür, İrfan Solmazer, Şefik Soyuyüce, Dündar Taşer, Haydar Tunçkanat, Alparslan Türkeş, Sıtkı Ulay, Ahmet Yıldız, Muzaffer Yurdakuler (Kaynak: *Meydan Larousse*, Cilt 13, s.574).

Fotoğraf 3.5: Millî Birlik Komitesi³⁵

1 Sayılı Kanun³⁶ ve Millî Birlik Komitesi.- 27 Mayıs müdahalesini yapanlar, 12 Haziran 1960 günü çıkardıkları 1 sayılı Kanunla 1924 Anayasasının bazı hükümlerini yürürlükten kaldırmışlardır. Bu Kanun geçiş dönemini düzen-

34. Tanör, *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri*, op. cit., s.306; Erdoğan, *Türkiye’de...*, op. cit., s.85.

35. Fotoğrafı ben Mümtaz Soysal ve Fazıl Sağlam, “Türkiye’de Anayasalar”, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, İstanbul, İletişim Yayınları, 1983, Cilt I, s.29’da aldım. Fotoğrafı kimin çektiğini ve ilk defa nerede yayımlandığını ise tespit edemedim.

36. *Resmî Gazete*, 14.6.1960-10625; Kili ve Gözübüyük, op. cit., s.137-139.

leyen bir nevi “geçici anayasa” niteliğindedir³⁷. 1 sayılı Kanun, bir “Millî Birlik Komitesi” kuruyordu. Bu Komite, Orgeneral Cemal Gürsel başkanlığında 37 subaydan oluşuyordu. Millî Birlik Komitesi, TBMM'nin yetkilerine sahipti.

157 Sayılı Kanun ve Kurucu Meclis.- 13 Aralık 1960 tarih ve 157 sayılı Kanun³⁸ ile Kurucu Meclis kurulmaktaydı. Kurucu Meclis, Millî Birlik Komitesi ve Temsilciler Meclisinden oluşuyordu. *Temsilciler Meclisi* üyeleri, Devlet Başkanı, Millî Birlik Komitesi, İller, CHP, CKMP, Barolar, basın, Eski Muhripler Birliği, esnaf kuruluşları, işçi sendikaları, meslek odaları, öğretmen kuruluşları, tarım kuruluşları, üniversiteler, yargı organları tarafından seçilmiştir.

Anayasanın Hazırlanması.- İki tane “ön tasarı” vardır. Bunlardan birincisi İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi, ikincisi ise Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi çıkışıdır³⁹. Bunlardan birincisi “İstanbul Tasarısı”, ikincisi ise “Ankara Tasarısı” olarak anılır. Kurucu Meclis 6 Ocak 1961’de toplandı ve çalışmaya başladı. Bu Meclis içinde oluşturulan

“Anayasa Komisyonu” Anayasa tasarısını hazırlamada, “etüd metni” olarak “İstanbul Tasarısı”nı, “yardımcı metin” olarak da “Ankara Tasarısı”nı esas aldı⁴¹. Komisyon neticede bir Tasarı hazırladı ve Tasarayı 9 Mart 1961’de Temsilciler Meclisi Başkanlığına sundu⁴². Tasarı ilk önce Temsilciler Meclisinde tartışıldı. Bundan sonra Tasarı, Millî Birlik Komitesinde de görüşüldü. Neticede 27 Mayıs 1961’de yapılan Kurucu Meclis birleşik toplantısında 260 kabul ve 2 çekimser oyla tasarının son metni kabul edildi ve 9 Temmuz 1961 günü halkoy-

KUTU 3.8: Bir “Rapor”.- 27 Mayıs 1960 Askerî Müdahalesinin hemen sonra 28 Mayıs 1960 tarihinde İstanbul Üniversitesinden bir grup öğretim üyesi (S.S. Onar, N. Şensoy, H. V. Velidedeoğlu, H. N. Kubalı, R. Sarıca ve İ. Giritli) şu “rapor”u yayınlamışlardır: “Bugün içinde bulunduğumuz durumu adı ve siyasî bir hükümet darbesi saymak doğru değildir... Millî Birlik Komitesi hareketini, yani, Devlet müessesesi ve kuvvetlerinin idareyi ele almasını bu mecburiyetin, yani Devlet nizamını bozan, halkı birbirine düşürerek anarşiye yol açan, sosyal müesseseleri işleyemez bir hâle koyan ve bu müesseselerin dayandığı ahlâk temellerini yok etmeye çalışan fiilî bir durumu önleyerek meşru ve sosyal nizamı tekrar kurmak ihtiyacının bir neticesi sayıyoruz...” (Kaynak: Tanilli, *Anayasalar ve Siyasal Belgeler*, op. cit., s.87-91).

Fotoğraf 3.6: İstanbul Komisyonu (S.S.Onar ve Arkadaşları) “İstanbul Tasarısı”nı MBK’ne Teslim Ederken⁴⁰

37. Tanör, *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri*, op. cit., s.306.

38. *Düştur*, Tertip 4, Cilt 1, s.741; Kili ve Gözübüyük, op. cit., s.143-155.

39. Tanör, *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri*, op. cit., s.309.

40. Ben fotoğrafı Mümtaz Soysal ve Fazıl Sağlam, “Türkiye’de Anayasalar”, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, İstanbul, İletişim Yayınları, 1983, Cilt 1, s.31’den aldım. Fotoğrafı kimin çektiği ve ilk defa nerede yayımlandığını tespit etmedim.

41. Aldıkacı, op. cit., s.144-145; Tanör, *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri*, op. cit., s.311.

42. Tanör, *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri*, op. cit., s.311.

lamasına sunuldu. Katılma oranı % 80'in üzerindeydi. Geçerli oyların % 61.5'i "evet", % 38.5 "hayır" yönünde çıktı⁴³. 15 Ekim 1961'de genel seçimler yapıldı. XII'nci dönem TBMM 25 Ekim 1961 günü toplandı. Böylece normal rejime geçilmiş oldu⁴⁴.

B. 1961 ANAYASASININ HÜKÜMLERİ⁴⁵

1961 Anayasası, "anayasanın üstünlüğü ve bağlayıcılığı" ilkesini (m.8) açıkça kabul eden katı bir anayasadır.

Genel Esaslar.- 1961 Anayasasının "Genel Esaslar" başlığını taşıyan birinci kısmında devletin şekli, cumhuriyetin nitelikleri gibi temel ilkeler düzenlenmiştir. **Devletin şekli** konusunda bir yenilik yoktur. Devlet şekli, cumhuriyettir (m.1). **Cumhuriyetin nitelikleri** konusunda ise 1961

KUTU 3.9
[1961] TÜRKİYE CUMHURİYETİ ANAYASASI
 Kabul Tarihi: 9 Temmuz 1961 Kanun No: 334
 Birinci Kısım
GENEL ESASLAR

I. Devletin Şekli
MADDE 1.- Türkiye devleti bir Cumhuriyettir.

II. Cumhuriyetin Nitelikleri
MADDE 2.- Türkiye Cumhuriyeti, insan haklarına ve başlangıçta belirtilen temel ilkelere dayanan, millî, demokratik, lâik ve sosyal bir hukuk Devletidir.

Anayasası, 1924 Teşkilât-ı Esasîye Kanunundan oldukça farklıdır. Yukarıda gördüğümüz gibi, 1924 Teşkilât-ı Esasîye Kanunu 2'nci maddesinde devletin temel nitelikleri olarak cumhuriyetçilik, milliyetçilik, halkçılık, devletçilik, laiklik ve inkılapçılık sayılmıştır. 1961 Anayasası bu altı ilkedен halkçılığı, devletçiliği ve inkılapçılığı kabul etmemiştir. Milliyetçilik ilkesini ise "millî devlet" olarak değiştirerek kabul etmiştir. Anayasa bunların yanında, "insan haklarına dayanan devlet", "demokratik devlet", "sosyal devlet", "hukuk devleti" gibi yeni temel ilkeler kabul etmiştir. Bu ilkelere hukuk devleti ilkesi gibi bazılarının temelleri eski Anayasalarımızda mevcuttur. Ancak sosyal devlet ilkesi tamamıyla bu Anayasanın bir yeniliğidir. Bu ilkelerin neler olduklarını 1982 Anayasasını incelediğimiz bölümlerde ayrıntılarıyla göreceğiz.

Temel Hak ve Özgürlükler.- 1961 Anayasasında temel hak ve özgürlükler ikinci kısımda düzenlenmiştir. Bu kısmın birinci bölümünde temel hak ve özgürlüklere ilişkin genel hükümler, ikinci bölümde kişinin hakları ve ödevleri, üçüncü bölümde sosyal ve iktisadî haklar ve ödevler, dördüncü bölümde ise siyasî haklar ve ödevler düzenlenmiştir. Sosyal hak ve ödevler, ilk defa sistematik olarak 1961 Anayasasında düzenlenmiştir. Bu 1961 Anayasasının önemli bir yeniliğidir. 1961 Anayasasının, 1924 Anayasasına göre, temel hak ve özgürlüklere daha geniş bir yer verdiği hemen gözlemlenmektedir. Keza bu Ana-

43. *Resmî Gazete*, 20.7.1961-10859; Tanör, *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri*, *op. cit.*, s.313. Anayasa, 3 343 370 hayır oyuna karşılık 6 348 191 evet oyuyla kabul edilmiştir (Gözübüyük, *op. cit.*, s.136).

44. Tanör, *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri*, *op. cit.*, s.314.

45. Arsel, *Türk Anayasa Hukuku...*, *op. cit.*, s.145-175; Özbudun, *Türk Anayasa Hukuku*, *op. cit.*, s.39-44; Tanör, *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri*, *op. cit.*, s.314-338; Tanör, *İki Anayasa*, *op. cit.*, s.19-28; Aldıkaçtı, *op. cit.*, s.160-206; Erdoğan, *Türkiye'de Anayasalar ve Siyaset*, *op. cit.*, s.85-101; Rumpf, *Türk Anayasa Hukukuna Giriş*, *op. cit.*, s.28-32.

yasa temel hak ve özgürlükler sınırlandırılmasını oldukça güvenceli bir sisteme bağlamıştır.

Yasama Organı.- 1961 Anayasası 1924 Anayasasından farklı olarak “çift-meclis sistemi”ni kabul etmiştir (61 AY, m.63). Ancak bu konuda ilk değildir; çünkü yukarıda gördüğümüz gibi 1876 Kanun-u Esasîsi de iki meclisli bir parlamento kurmuştu. 1961 Anayasasına göre “yasama yetkisi Türkiye Büyük Millet Meclisindedir” (m.5). TBMM, “Millet Meclisi” ve “Cumhuriyet Senatosu” isimli iki ayrı meclisten kurulmuştur (m.63).

a) *Millet Meclisi*, genel oyla seçilen 450 milletvekilinden oluşur (m.67).

b) *Cumhuriyet Senatosu* ise üç çeşit üyeden oluşmuştur. 150 adet olan birinci grup üyeler halk tarafından; 15 adet olan ikinci grup üyeler ise Cumhurbaşkanı tarafından seçilir. İlk iki grup üyelerin görev süresi altı yıldır. Üçüncü grup üyeler ise ömür boyu görev yapar. Anayasa bunlara “tabii üyeler” ismini vermektedir. Bunlar da kendi içinde iki gruba ayrılır. Bunlardan birincisi 13 Aralık 1960 tarih ve 157 sayılı Kanunun altında adları bulunan Millî Birlik Komitesi başkan ve üyeleridir⁴⁶. İkincisi ise eski Cumhurbaşkanıdır.

Fotoğraf 3.7: Cumhuriyet Senatosu⁴⁷

Cumhuriyet Senatosuna üye seçilebilmek için kırk yaşını doldurmuş olmak ve yüksek öğrenim yapmış olmak şartı aranmıştır (m.72). Buna karşılık milletvekili seçilebilmek için

in otuz yaşını bitirmiş olmak ve Türkçe okuyup yazmak koşulları yeterlidir (m.68). Milletvekillerinin görev süresi dört yıldır (m.69). Seçimler dört yılda bir yapılır. Cumhuriyet Senatosu üyelerinin (tabii üyeler dışındakiler) görev süresi ise altı yıldır (m.73). Ancak Cumhuriyet Senatosu seçimleri altı yılda bir değil, iki yılda bir yapılır. Her seçimde, Cumhuriyet Senatosu üyelerinin üçte biri yenilenir (m.73).

Millet Meclisinin yetkileri, Cumhuriyet Senatosunun yetkilerinden genellikle daha ağır basmaktadır. Hükümet, Cumhuriyet Senatosuna karşı değil, Millet Meclisine karşı sorumludur. Güven oylaması sadece Millet Meclisinde yapılır (m.103). Cumhuriyet Senatosunun güvensizlik oyuyla hükümeti düşürme

46. Millî Birlik Komitesi başlangıçta 38 kişi idi. 13 Kasım 1960 ta 14 üye ihraç edildi. 1961 Anayasasının kabul edilmesinden sonra Komite Başkanı Cumhurbaşkanı olmuştur. Geriye kalan 23 üyeden birinin (İrfan Baştuğ) ölmesi, birinin de (Cemal Madanoğlu) istifa etmesi sonucu 21 üye tabii senatör olmuştur.

47. Fotoğrafi ben Mümtaz Soysal ve Fazıl Sağlam, “Türkiye’de Anayasalar”, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, İstanbul, İletişim Yayınları, 1983, Cilt I, s.31’de aldım. Fotoğrafın kimin tarafından çekildiğini ve ilk defa nerede yayınlandığını ise tespit edemedim.

yetkisi yoktur. Bütçe kanununun kabulünde son söz Millet Meclisine aittir (m.94). Kanun kabul etme sürecinde de son söz esas itibarıyla Millet Meclisine aittir. Ancak kanun tasarısı ve tekliflerinin görüşülmesinde Cumhuriyet Senatosunun da çok önemli yetkileri vardır. 1961 Anayasasına göre TBMM'nin kanun kabul etmesinin oldukça uzun ve karışık bir usûlü vardır⁴⁸. Anayasanın değiştirilmesi usûlünde Millet Meclisi ve Cumhuriyet Senatosu eşit yetkilerle donatılmıştır. Anayasanın 155'inci maddesine göre, Anayasa değişikliği teklifinin kabulü için "Meclislerin ayrı ayrı üye tamsayılarının üçte iki çoğunluğunun oyu" gerekir.

Yürütme Organı.- 1961 Anayasası, yasama ve yargıdan bir "yetki" olarak bahsederken, 6'ncı maddesinde, yürütmeden bir "görev" olarak bahsetmiştir. Anayasaya göre, "yürütme görevi, kanunlar çerçevesinde, Cumhurbaşkanı ve Bakanlar Kurulu tarafından yerine getirilir".

a) *Cumhurbaşkanı*, Türkiye Büyük Millet Meclisinde, kırk yaşını doldurmuş ve yüksek öğrenim yapmış kendi üyeleri arasından, üye tamsayısının üçte iki çoğunluğu ile ve gizli oyla yedi yıllık bir süre için seçilir; ilk iki oylamada bu çoğunluk sağlanamazsa, salt çoğunlukla yetinilir (m.95). Bir kişi iki defa Cumhurbaşkanı seçilemez.

b) *Bakanlar Kurulu* ise Başbakan ve Bakanlardan kuruludur. Başbakan, Cumhurbaşkanı, TBMM üyeleri arasından atanır. Bakanlar, TBMM üyeleri veya milletvekili seçilme yeterliğine sahip olanlar arasından Başbakanca seçilir ve Cumhurbaşkanı atanır (m.102). Bu şekilde kurulan Bakanlar Kurulu, Millet Meclisinden güvenoyu almak zorundadır. Hükûmetin kuruluş usûlü parlamenter hükûmet sistemine tamamıyla uygundur. 1961 Anayasası, tartışmasız olarak parlamenter hükûmet sistemini benimsemiştir.

Yargı Organı.- 1961 Anayasasının 7'nci maddesine göre, yargı yetkisi Türk milleti adına bağımsız mahkemelerce kullanılır. Yargı Anayasasının üçüncü kısmının üçüncü bölümünde düzenlenmiştir. Mahkemelerin bağımsızlığı, hakimlik teminatı tanınmıştır. 1961 Anayasasının yargı alanında getirdiği önemli bir yenilik hakimlerin bağımsızlığını sağlamak üzere kurduğu "Yüksek Hakimler Kurulu"dur. 1961 Anayasası, Yargıtay, Danıştay, Askerî Yargıtay, Uyuşmazlık Mahkemesi gibi yüksek mahkemeleri tek tek düzenlemiştir. 1961 Anayasasının yargı alanında getirdiği en önemli yenilik şüphesiz kanunların Anayasa uygunluğunu denetlemekle görevli bir Anayasa Mahkemesini kurmasıdır. Anayasanın ilk şekline göre bu Mahkemenin 15 üyesinden beşini seçme yetkisi TBMM aitti. Anayasanın ilk şeklinde Askerî Yüksek İdare Mahkemesi yoktu. Bu mahkeme Anayasaya 1971 değişiklikleriyle sokulmuştur.

Değiştiriliş Usulü.- Anayasanın değiştirilmesi TBMM üye tamsayısının en az üçte biri tarafından yazıyla teklif edilebilir. Değişiklik teklifinin Millet Mec-

48. Bkz. Gözler, *Türk Anayasa Hukuku, op. cit.*, s.87.

lisi ve Cumhuriyet Senatosu tarafından ayrı ayrı üye tamsayılarının üçte iki çoğunluğuyla kabul edilmesi gerekir (m.155). 1982 Anayasasından farklı olarak, 1961 Anayasası Anayasa değişiklikleri üzerinde Cumhurbaşkanına zorlaştırmacı veto yetkisi veya referanduma sunma yetkisi tanımamıştır. Devlet şeklinin Cumhuriyet olduğu yolundaki Anayasa hükmü değiştirilemez (m.9).

C. 1961 ANAYASASININ UYGULANMASI⁴⁹

1961 Anayasası yürürlüğe girdikten sonra, 15 Ekim 1961’de genel seçimler yapıldı. Bu seçimlerde CHP % 36, Demokrat Partinin yerine kurulan Adalet Partisi % 34, Yeni Türkiye Partisi % 14, CKMP ise % 13 oranında oy aldılar. Bu oy oranları da yine 27 Mayıs müdahalesinin halk tarafından pek benimsenmediğini, seçmen çoğunluğunun yine Demokrat Parti eğiliminde olduğunu göstermektedir. İkinci genel seçimler 10 Ekim 1965’te yapıldı. Adalet Partisi, oyların % 53’ünü kazanarak 240 milletvekili çıkardı. Buna karşılık, CHP oyların % 29’unu kazanarak 134 milletvekili çıkarabilmiştir⁵⁰.

12 Mart Muhtırası⁵¹.- Ülkede 1960’ların sonlarına doğru siyasal şiddet olayları arttı. Bu olayların önüne geçilemedi. 12 Mart 1971 tarihinde Genelkurmay Başkanı (Memduğ Tağmaç) ve Kuvvet Komutanları (Faruk Gürler, Celal Eyiceoğlu, Muhsin Batur) bir “muhtıra” vererek Başbakan Süleyman Demirel’i istifaya zorladılar. Demirel istifa etti. Ordu desteğinde muhtırada istendiği gibi Nihat Erim’in Başbakanlığında “partiler üstü” bir hükümet kuruldu. 14 Ekim 1973 genel seçimlerine kadar süren “12 Mart rejimi”, askerlerin “perde arkasından idare etmeyi seçtikleri bir *yarım darbe*” olarak nitelendirilmektedir⁵². 12 Mart döneminde 1961 Anayasasında pek çok önemli değişiklik yapılmıştır:

KUTU 3.10: 12 Mart Muhtırası.- “(...) Türk milletinin ve sinesinden çıkan Silahlı Kuvvetlerin bu vahim ortam hakkında duyduğu üzüntü ve ümitsizliği giderecek çarelerin partiler üstü bir anlayışla meclislerimizce değerlendirilerek mevcut anarşik durumu giderecek ve Anayasanın öngördüğü reformları Atatürkçü bir görüşle ele alacak ve inkılap kanunlarını uygulayacak kuvvetli ve inandırıcı bir hükümetin demokratik kurallar içinde teşkili zaruri görülmektedir. Bu husus süratle tahakkuk ettirilmediği takdirde Türk Silahlı Kuvvetleri kanunların kendisine vermiş olduğu Türkiye Cumhuriyetini korumak ve kollamak görevini yerine getirerek idareye doğrudan doğruya üzerine almaya kararlıdır”. M.Tağmaç, F. Gürler, C. Eyiceoğlu, M. Batur. (Metin için bkz.: Tanilli, *Anayasalar ve Siyasal Belgeler*, op. cit., s.377-378.

1971-1973 Anayasa Değişiklikleri.- 1971-1973 ara döneminde 1961 Anayasasında iki köklü değişiklik yapıldı. 20 Eylül 1971 tarih ve 1488 sayılı Kanunla Anayasanın toplam 34 maddesinde değişiklik yapılmış ve Anayasaya yedi geçici madde eklenmiştir⁵³. Keza 15 Mart 1973 tarih ve 1699 sayılı Ka-

49. Özbudun, *Türk Anayasa Hukuku*, op. cit., s.44-45; Tanör, *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri*, op. cit., 339-351; Erdoğan, *Türkiye’de Anayasalar ve Siyaset*, op. cit., s.101-119.

50. Erdoğan, *Türkiye’de Anayasalar ve Siyasal Hayat*, op. cit., s.101.

51. Serap Yazıcı, *Türkiye’de Askeri Müdahalelerin Anayasal Etikleri*, Ankara, Yetkin Yayınları, 1997, s.101-134.

52. Ergun Özbudun, *Çağdaş Türk Politikası: Demokratik Pekişmenin Önündeki Engeller*, Çev: Ali Rıza Usül, İstanbul, Doğan Kitap, 2003, s.39.

53. *Resmî Gazete*, 22.9.1971-13964.

nunla Anayasanın 4 maddesinde değişiklik yapılmış, 2 yeni geçici madde daha eklenmiştir. Bu dönemde yapılan anayasa değişikliklerinin *ana yönleri* şöyledir⁵⁴:

a) *Yürütmenin Güçlendirilmesi Yönünde Değişiklikler*: Bakanlar Kuruluna kanun hükmünde kararname çıkarma yetkisinin verilmesi (m.64); vergi, resim ve harçların muafiyet ve istisnaları ile nispet ve hadlerine ilişkin hükümlerde değişiklik yapmaya Bakanlar Kurulunun yetkili kılınması (m.61); üniversite özerkliğinin zayıflatılması (m.120); TRT'nin özerkliğinin kaldırılması (m.121).

b) *Temel Hak ve Özgürlüklere Getirilen Sınırlamalar*: Bütün temel hak ve özgürlükleri için geçerli genel bir sınırlama hükmünün getirilmesi (m.11); temel hak ve özgürlükler için yasal sınırlama sebeplerinin artırılması (m.11); devlet memurlarının sendika kurma hakkının ortadan kaldırılması (m.119).

c) *Yargı Denetimine Getirilen Sınırlamalar*: Üyelerinin atanmasında Bakanlar Kurulunun aday gösterdiği Devlet Güvenlik Mahkemelerinin kurulması (m.136); tabii yargı yolu yerine kanunî yargı yolunun getirilmesi (m.32); küçük siyasal partilerin Anayasa Mahkemesine başvurma olanağının kaldırılması (m.149).

d) *Ordu ile İlgili Değişiklikler*: Askerî otorite sivil iktidardan yeni tavizler ko-parmıştır. Askerî yargı sivil yargının aleyhine genişlemiştir. Asker kişilerle ilgili idarî eylem ve işlemlerin yargısal denetimi, Danıştaydan alınarak yeni kurulan Askerî Yüksek İdare Mahkemesine verilmiştir (m.140). Sıkıyönetime geçiş kolaylaştırılmıştır (m.124). Sivillerin askerî nitelikte olmayan suçlarından dolayı yargılanmaları mümkün kılınmıştır (m.138/2).

1961 Anayasasının Yıkılışı.- 1975'ten itibaren siyasal şiddet ve terör olayları tekrar tırmanmıştır. Bunların önüne de geçilememiştir. Üstelik siyasal sistemde de ciddi tikanıklıklar oluşmuştur⁵⁵. Örneğin 1980'de TBMM yeni Cumhurbaşkanı altı ay süreyle seçememiştir. Bu dönemde hükümetler karar alamaz ve meclisler kanun çıkartamaz hale gelmiştir. Bu krizin sorumlusu olarak yürütmeyi ve devlet otoritesini zayıf bıraktığı düşünülen 1961 Anayasası görülmüştür. Çözüm olarak, 1961 Anayasasında köklü değişikliklerin yapılması fikri ortaya çıkmıştır⁵⁶. Ancak, bu değişiklikler yapılamadığı gibi, ülkenin içine girdiği siyasal ve ekonomik krizden çıkılamamış, terör olaylarının önüne geçilememiştir.

IV. 1982 ANAYASASININ HAZIRLANMASI⁵⁷

Bibliyografya.- Gözler, *Türk Anayasa Hukuku, op. cit.*, s.93-103'ten özetlenmiştir. Ayrıca bkz.: Burhan Kuzu, *1982 Anayasasının Temel Nitelikleri ve Getirdiği Yenilikler*, İstanbul, Filiz Kitabevi, 1990, s.19-42; Özbudun, *Türk Anayasa Hukuku, op. cit.*, s.49-55; Tanör, *İki Anayasa: 1961-1982, op. cit.*, s.95-115; Soysal ve Sağlam, "Türkiye'de Anayasalar", *op. cit.*, s.42-

54. Özbudun, *Türk Anayasa Hukuku, op. cit.*, s.46; Tanör, *İki Anayasa, op. cit.*, s.54-60;

55. Özbudun, *Türk Anayasa Hukuku, op. cit.*, s.46.

56. *Ibid.*

57. Bu Başlık Gözler, *Türk Anayasa Hukuku, op. cit.*, s.93-103'ten özetlenmiştir.

44; Parla, *Türkiye’de Anayasalar, op. cit.*, s.23-134; Soysal, *Anayasanın Anlamı, op. cit.*, s.84-110; Rusen Ergeç, *Regards sur la Constitution turque de 1982*, Ankara, AÜSBF Yayınları, 1988, s.1-19; Ergun Özbudun, *Demokrasiye Geçiş Sürecinde Anayasa Yapımı*, Ankara, Bilgi Yayınevi, 1993, s.58-70; Serap Yazıcı, *Türkiye’de Askeri Müdahalelerin Anayasal Etkileri*, Ankara, Yetkin Yayınları, 1997, s.141-201; Anayasanın hazırlık çalışmaları için bkz.: *Türkiye Cumhuriyeti Anayasası: Komisyon Raporları ve Madde Gereççeleri*, Ankara, 1983; Osman Selim Kocahanoğlu, *Gereççeli ve Açıklamalı Anayasa*, İstanbul, Temel Yayınları, 1993.

Burada 1982 Anayasasının sadece hazırlanmasını göreceğiz. Zira 1982 Anayasasına ilişkin diğer hususlar, bu kitabın geri kalan kısmında incelenecektir.

12 Eylül Askerî Müdahalesi.- Yukarıda bahsedilen kriz ortamı sürerken, 12 Eylül 1980 tarihinde Türk Silahlı Kuvvetleri yönetime el koymuştur. 12 Eylül Askerî Müdahalesi, 27 Mayıs Askerî Müdahalesinden farklı olarak “emir ve komuta zinciri içinde” yapılmıştır. 27 Mayıs 1961’de bir grup küçük ve orta rütbeli subay yönetime el koyarken, 12 Eylül 1980’de, ordu, genelkurmay başkanının ve kuvvet komutanlarının yönetiminde, bir bütün olarak, yani kendi hiyerarşisi içinde yönetime el koymuştur.

KUTU 3.11: 1 Numaralı Bildiri.- 12 Eylül Askerî Müdahalesinin amacı, Millî Güvenlik Konseyinin 1 numaralı Bildirisinde şöyle açıklanmıştır: “Girişilen Harekatın amacı, ülke bütünlüğünü korumak, millî birlik ve beraberliği sağlamak, muhtemel bir iç savaşı ve kardeş kavgasını önlemek, Devletin otoritesini ve varlığını yeniden tesis etmek ve demokratik düzenin işlemesine mani olan sebepleri ortadan kaldırmak...”.

Kurucu Meclis Hakkında Kanun.- 29 Haziran 1981 tarih ve 2485 sayılı “Kurucu Meclis Hakkında Kanun”⁵⁸ ile yeni bir anayasa hazırlamakla görevli bir “Kurucu Meclis” kurulmuştur. Kurucu Meclis, “Millî Güvenlik Konseyi” ve “Danışma Meclisi”nden oluşmaktadır (m.1).

a) *Millî Güvenlik Konseyi*, 12 Eylül 1980 müdahalesini yapan Genelkurmay Başkanı Orgeneral Kenan Evren, Kara Kuvvetleri Komutanı Orgeneral Nurettin Ersin, Hava Kuvvetleri Komutanı Orgeneral Tahsin Şahinkaya, Deniz Kuvvetleri Komutanı Nejat Tümer ve Jandarma Genel Komutanı Orgeneral Sedat Celasun’dan oluşmuştur.

Fotoğraf 3.8: Millî Güvenlik Konseyi (Org. K. Evren ve Arkadaşları)⁵⁹

b) *Danışma Meclisi* ise 160 üyeden oluşmaktadır. Bu üyelerden 40’ı doğrudan doğruya Millî Güvenlik Konseyi tarafından; 120’si ise, her ilin valisi tarafından tespit ve teklif ettiği adaylar arasından Millî Güvenlik Konseyi tarafından seçilmektedir (m.3). Kurucu Meclisin bu iki kanadı arasında asıl yetkili olan Millî Güvenlik Konseyidir. Zira son söz Millî Güvenlik Konseyine aittir.

58. *Resmî Gazete*, 30 Haziran 1981, Sayı 17386 Mükerrer; Kili ve Gözübüyük, *op. cit.*, s.237-245.

59. Fotoğrafın Kaynağı: www.byegm.gov.tr/YAYINLARIMIZ/yuzyl/1980-1989.html (Rıza Erer)

Anayasanın Hazırlanması ve Kabul Edilmesi.- Danışma Meclisi ilk önce kendi üyeleri arasından 15 üyeden oluşan bir “Anayasa Komisyonu” seçti. Bu Komisyon 23 Kasım 1981 tarihinde çalışmaya başladı ve hazırladığı Anayasa taslağını 17 Temmuz 1982 tarihinde Danışma Meclisine sundu. Danışma Meclisi görüşmelerden sonra taslağı 23 Eylül 1982 tarihinde kabul etti. Tasarı 18 Ekim 1982 tarihinde Millî Güvenlik Konseyi tarafından kabul edilerek, 7 Kasım 1982 Pazar günü yapılan halkoylamasına sunuldu. Tasarı halkoylamasında kullanılan geçerli oyların % 91,3’ünü alarak kabul edildi. 6 Kasım 1983 tarihinde milletvekili genel seçimleri yapılmış, TBMM Başkanlık Divanı da 6 Aralık 1983’te oluşmuştur. Bu tarihte, Anayasanın 177’nci maddesi gereğince, Millî Güvenlik Konseyinin ve Danışma Meclisinin hukukî varlıkları sona ermiştir. Böylece normal demokratik rejime geçilmiştir.

Fotoğraf 3.9: Anayasa Komisyonu
(O. Aldıkaçtı ve Arkadaşları)⁶⁰

1961 VE 1982 ANAYASALARININ HAZIRLANIŞLARI BAKIMINDAN KARŞILAŞTIRILMASI⁶¹

1961 ve 1982 Anayasaları arasında yapıları bakımından bazı benzerlikler ve farklılıklar vardır. Bunları kısaca görmek uygun olacaktır.

1. Benzerlikleri.- Ergun Özbudun’u izleyerek bu iki Anayasanın hazırlanması konusunda benzerlikleri şu şekilde saptayabiliriz⁶²:

a) Her iki Anayasa da askerî müdahaleler sonucu hazırlanmıştır.

b) Her iki Anayasa da, bir kısmı askerî müdahaleyi yapan bir kuruldan (Millî Birlik Kurulu ve Millî Güvenlik Konseyi), diğer kısmı ise sivillerden (Temsilciler Meclisi ve Danışma Meclisi) oluşan Kurucu Meclisler tarafından yapılmıştır.

c) Her iki Anayasanın hazırlanmasında da Kurucu Meclisin sivil kanadı (Temsilciler Meclisi ve Danışma Meclisi) seçimle oluşmamıştır.

d) Her iki durumda da, Kurucu Meclis tarafından hazırlanan Anayasa, halk oyuyla sunulmak suretiyle kesinleşmiştir.

60. Ben fotoğrafı: www.byegm.gov.tr/YAYINLARIMIZ/yuzyl/1980-1989.html’den aldım. Fotoğrafı kimin çektiğini ve ilk defa nerede yayınlandığını tespit edemedim.

61. Özbudun, *Türk Anayasa Hukuku*, op. cit., s.57-67; Soysal, op. cit., s.97-103; Sabuncu, *Anayasaya Giriş*, op. cit., s.5-10. Genel olarak bu iki Anayasanın karşılaştırılması konusunda da bakınız: Kuzu, *1982 Anayasasının Temel Nitelikleri*, op. cit., s.31-287; Tanör, *İki-Anayasa*, op. cit., s.95-176.

62. Özbudun, *Türk Anayasa Hukuku*, op. cit., s.52-53; Özbudun, *Demokrasiye Geçiş Sürecinde Anayasa Yapımı*, op. cit., s.60.

e) Her iki durumda da sivil kanadın (Temsilciler Meclisi ve Danışma Meclisi) Bakanlar Kurulunun kurulması ve düşürülmesine ilişkin yetkileri yoktur.

2. Farkları.- Yine Ergun Özbudun’u izleyerek bu iki Anayasanın hazırlanmasındaki farkları ise şu şekilde sayabiliriz⁶³:

a) 1961 Temsilciler Meclisi, 1982 Danışma Meclisine oranla daha temsili niteliktedir.

b) Temsilciler Meclisinde kapatılan Demokrat Parti dışındaki iki parti (CHP ve CKMP) Anayasanın hazırlanmasına katılmışlardır. Oysa 1982 Anayasasının hazırlanmasına hiçbir siyasal parti katılmamıştır. Zira Danışma Meclisine üye olmanın bir koşulu 11 Eylül 1980 tarihinde herhangi bir siyasî partinin üyesi olmamaktır.

c) 1961 Anayasasında halkoylamasına sunulan metnin kabul edilmemesi durumunda ne yapılacağı belirtilmişti. Bu durumda yeni Temsilciler Meclisi seçilecek, Anayasa hazırlama çalışmalarına tekrar başlanacaktı. 1982 Anayasasının hazırlanması sisteminde ise, halkoylamasına sunulan Anayasanın reddi halinde ne olacağı belirtilmemiştir. Bu nedenle tasarı reddedildiğinde askerî idarenin bir süre daha sürme düşüncesinin akla geldiğine işaret edilmiştir⁶⁴.

d) 1961 halkoylamasında Demokrat Parti dışında siyasal partiler kamuoyu oluşturulmasında aktif rol oynamışlardır. Oysa 1982 Anayasasının oylanmasında siyasal partilerin bir rolü olmamıştır.

e) 1961 halkoylamasının aksine, 1982 halkoylamasında Anayasanın kabulü, Cumhurbaşkanının seçimiyle birleştirilmiştir. 1982 Anayasasının geçici birinci maddesine göre “Anayasanın, halkoylaması sonucu, Türkiye Cumhuriyeti Anayasası olarak kabul edildiğinin usûlünce ilânı ile birlikte, halkoylaması tarihindeki Millî Güvenlik Konseyi Başkanı ve Devlet Başkanı, Cumhurbaşkanı sıfatını kazanarak, yedi yıllık bir dönem için, Anayasa ile Cumhurbaşkanı tarafından görevleri yerine getirir ve yetkileri kullanır”.

1982 ANAYASASININ BAŞLICA ÖZELLİKLERİ⁶⁵

Burada son olarak 1982 Anayasasının başlıca özelliklerine kısaca değinmek uygun olacaktır.

1. Kazuistik Yöntem.- 1982 Anayasası, devletin temel kuruluşunu ve temel hakları ana hatlarıyla belirleyen bir “çerçeve anayasa” değil, her şeyi her ayrıntısına kadar düzenlemek isteyen bir “düzenleyici anayasa”dır⁶⁶. Diğer bir

63. Özbudun, *Türk Anayasa Hukuku, op. cit.*, s.53-54; Özbudun, *Demokrasiye Geçiş... op. cit.*, s.60-70..

64. Tanör, *İki-Anayasa, op. cit.*, s.105; Özbudun, *Türk Anayasa Hukuku, op. cit.*, s.54.

65. Özbudun, *Türk Anayasa Hukuku, op.cit.*, s.57-67; Kuzu, *1982 Anayasasının Temel Nitelikleri, op. cit.*, s.31-44; Soysal, *Anayasanın Anlamı, op. cit.*, s.110-117.

66. Gözübüyük, *Anayasa Hukuku, op. cit.*, s.147; Rumpf, *op. cit.*, s.44.

ifadeyle “kazuistik yöntem” ile hazırlanmış bir anayasadır⁶⁷. 1961 Anayasası 1982 Anayasasına oranla daha kısa, daha az kazuistik olsa da, aynı husus 1961 Anayasası için de genel olarak söylenebilir.

2. Katılık.- 1982 Anayasası, değiştirilmesi adî kanunlardan daha zor usûl-
lere bağlı olan, “katı” veya “sert” bir anayasadır. Anayasanın değiştirilmesi
usûlünü aşağıda ayrı bir bölüm halinde inceleyeceğiz. 1982 Anayasası, anaya-
sa değişikliği sürecine 1961 Anayasasında mevcut olmayan bir “onay” safhası
eklenmiştir. Cumhurbaşkanı onaylamadığı Anayasa değişikliğini halkoylama-
sına sunabilmektedir⁶⁸.

3. Geçiş Dönemi.- 1982 Anayasası bir geçiş dönemi öngörmüştür. Bu “ge-
çiş dönemi” Anayasanın altıncı kısmında yer alan geçici hükümlerinde düzen-
lenmiştir.

4. Güçlü Yürütme.- Dünyadaki genel eğilime⁶⁹ uygun olarak 1982 Ana-
yasası devlet yapısı içinde yürütme organını güçlendirmiştir⁷⁰. 1982 Anayasası
bu güçlendirmeyi, bir yandan Cumhurbaşkanının yetkilerini artırarak, diğer
yandan da, Bakanlar Kurulu içinde de Başbakanı üstün konum vererek sağla-
maya çalışmıştır⁷¹.

5. Daha Az Katılımcı Demokrasi Modeli.- 1982 Anayasası, 1961 Ana-
yasasına oranla daha az “katılımcı” bir demokrasi modelini benimsediği genel
olarak kabul edilmektedir⁷². 1982 Anayasası, belli ölçüde bir depolitizasyonu,
yani siyasetten uzaklaşmayı amaçlamıştır⁷³. Örneğin 1982 Anayasasının ilk
şekline göre, siyasî partilerin kadın kolu, gençlik kolu ve benzeri yan kuruluşlar
kurmaları (m.68/6); keza, dernekler, sendikalar, vakıflar, kooperatifler ve ka-
mu kurumu niteliğindeki meslek kuruluşları ve bunların üst kuruluşları ile siya-
sî ilişki ve işbirliği içinde bulunmaları yasaktı (m.69/2). Aynı şekilde dernekle-
rin (m.33/4), meslek kuruluşlarının (m.135/3,4) siyasî faaliyette bulunmaları
yasaklanmıştı. Tüm bu yasaklar 23 Temmuz 1995 tarih ve 4121 sayılı Kanunla
yapılan anayasa değişikliği ile yürürlükten kaldırılmışlardır.

6. Tıkanıklıkları Giderici Çözüm Yolları⁷⁴.- 1982 Anayasası siyasal si-
temde ortaya çıkan tıkanıklıkları giderici çözüm yolları öngörmüştür. Bu yollar
şunlardır:

67. Özbudun, *Türk Anayasa Hukuku, op. cit.*, s.57; Kuzu, *1982 Anayasasının..., op. cit.*, s.32.

68. Özbudun, *Türk Anayasa Hukuku, op. cit.*, s.59; Kuzu, *1982 Anayasasının..., op. cit.*, s.39-41.

69. Yürütme organının güçlendirilmesi eğilimi hakkında bkz. Burhan Kuzu, *Anayasa Hukukumuzda Düzen-
leyici İşlem Yapma Yetkisi ve Güçlendirilmesi Eğilimi*, İstanbul, Filiz Kitabevi, 1987, s.84-139.

70. Kuzu, *1982 Anayasasının..., op. cit.*, s.41; Özbudun, *Türk Anayasa Hukuku, op. cit.*, s.39.

71. Kuzu, *1982 Anayasasının Temel Nitelikleri, op. cit.*, s.41-42.

72. Özbudun, *Türk Anayasa Hukuku, op. cit.*, s.64-65; Kuzu, *1982 Anayasasının..., op. cit.*, s.37.

73. Özbudun, *Türk Anayasa Hukuku, op. cit.*, s.65.

74. Özbudun, *Türk Anayasa Hukuku, op. cit.*, s.62-64; Kuzu, *1982 Anayasasının..., op. cit.*, s.42-44.

a) Cumhurbaşkanına belli şartlarda Türkiye Büyük Millet Meclisinin seçimlerini yenileme yetkisi verilmiştir (m.116). Bu yolla, belli süre içinde hükûmetin kurulamamış olması nedeniyle ortaya çıkan kriz çözülebilecektir. 1961 Anayasasında benzer bir hüküm olsaydı, 1970’li yıllarda ortaya çıkan birçok hükûmet krizi çözülebilecekti⁷⁵.

b) 1961 Anayasası döneminde Cumhurbaşkanı seçiminde tıkanıklar ortaya çıkmıştır. 1980’de Cumhurbaşkanı altı ay boyunca seçilememiştir. 1982 Anayasası Cumhurbaşkanının seçim usûlünü tıkanıklığı önleyici bir tarzda belirlemiştir (m.102). Cumhurbaşkanının dördüncü turda seçilememesi durumunda TBMM seçimlerinin yenilenmesi usûlünü öngörmüştür. Bu usûlü aşağıda Cumhurbaşkanı inceleyeceğimiz bölümde göreceğiz.

c) Aynı şekilde 1961 Anayasası döneminde tıkanmalara yol açan Meclis Başkanlığı seçimlerinde de üye tamsayısının salt çoğunluğu şartından vazgeçilmiştir (m.94/4). Meclis Başkanının nasıl seçildiğini aşağıda TBMM’yi incelediğimiz bölümde ayrıca göreceğiz.

d) 1982 Anayasası Cumhuriyet Senatosunu kaldırarak tek meclis sistemini benimsemiştir. Bu da kanun çıkarma sürecini kısaltmıştır⁷⁶.

e) 1961 Anayasasına göre Meclislerin toplantı yetersayısı üye tamsayısının salt çoğunluğuydu (m.86). 1982 Anayasası toplantı yeter sayısını üye tamsayısının üçte birine düşürerek, Meclisin çalışmasını kolaylaştırmıştır.

f) 1982 Anayasası, siyasî partilerin Mecliste grup kurmaları için gerekli milletvekili sayısını 10’dan 20’ye çıkararak, grupların Meclis çalışmalarını engelleyici şekilde kullanma ihtimallerini azaltmıştır⁷⁷.

Parlâmenter sistemdeki tıkanmaları önleme amacını güden bu tür kurum ve kurallar Anayasa hukuku literatüründe “rasyonelleştirilmiş parlâmentarizm” olarak adlandırılmaktadır⁷⁸. Özbudun’un işaret ettiği gibi, bu anlamda 1982 Anayasasının “rasyonelleştirilmiş parlâmentarizm” yönünde bir eğilim gösterdiği kabul edilebilir⁷⁹.

1982 Anayasasında Yapılan Değişiklikler. 1982 Anayasasında şimdiye kadar on değişiklik yapılmıştır:

1. 17 Mayıs 1987 tarih ve 3361 sayılı Kanun (*Resmî Gazete*, 18 Mayıs 1987, Sayı 19644 Mükerrer).
2. 8 Temmuz 1993 tarih ve 3913 sayılı Kanun (*Resmî Gazete*, 10.7.1993, Sayı 21633).
3. 23 Temmuz 1995 tarih ve 4121 sayılı Kanun (*Resmî Gazete*, 26.7.1995, Sayı 22355).
4. 18 Haziran 1999 tarih ve 4388 sayılı Kanun (*Resmî Gazete*, 18 Haziran 1999, Sayı 23729 Mük.).
5. 13 Ağustos 1999 tarih ve 4446 sayılı Kanun (*Resmî Gazete*, 14 Ağustos 1999, Sayı 23786).
6. 3 Ekim 2001 tarih ve 4709 sayılı Kanun (*Resmî Gazete*, 17 Ekim 2001, Sayı 24556, Mükerrer).

75. Özbudun, *Türk Anayasa Hukuku*, *op. cit.*, s.62-63; Kuzu, *1982 Anayasasının...*, *op. cit.*, s.43-44.

76. Özbudun, *Türk Anayasa Hukuku*, *op. cit.*, s.63; Kuzu, *1982 Anayasasının...*, *op. cit.*, s.42. d

77. Özbudun, *Türk Anayasa Hukuku*, *op. cit.*, s.63; Kuzu, *1982 Anayasasının...*, *op. cit.*, s.42.

78. Özbudun, *Türk Anayasa Hukuku*, *op. cit.*, s.64.

79. *Ibid.*

7. 21 Kasım 2001 tarih ve 4720 sayılı Kanun (*Resmî Gazete*, 1 Aralık 2001, Sayı 24600, Mükerrer)
8. 27 Aralık 2002 tarih ve 4777 sayılı Kanun (*Resmî Gazete*, 31 Aralık 2002, Sayı 24980, 3. Mük.).
9. 7 Mayıs 2004 tarih ve 5170 sayılı Kanun (*Resmî Gazete*, 22 Mayıs 2004, Sayı 25469).
10. 21 Haziran 2005 Tarih ve 5370 sayılı Kanun (*Resmî Gazete*, 23 Haziran 2004, Sayı 25854).
11. 29 Ekim 2005 tarih ve 5423 sayılı Kanun (*Resmî Gazete*, 9 Kasım 2005, Sayı 25988).
12. 13 Ekim 2006 tarih ve 5551 sayılı Kanun (*Resmî Gazete*, 17 Ekim 2005, Sayı 26322).

ÖZET

1921 ANAYASASI: 1. 1876 Kanun-u Esasîsini yürürlükten kaldırmamıştır. 2. Kendi değiştirilme usûlünü öngörmemiştir. Dolayısıyla 1921 Anayasası tarihimizdeki ilk ve tek “yumuşak anayasa”dır. 3. Türk tarihinde ilk defa “millî egemenlik ilkesi”ni ilân etmiştir. 4. Meclis hükûmeti sistemini kurmuştur. Yani yasama ve yürütme kuvvetleri mecliste toplanmıştır. 5. İcra vekilleri (bakanlar) doğrudan doğruya Meclis tarafından seçiliyordu. 6. Devlet başkanlığı, Başbakanlık yoktur. 7. Yerinden yönetim ilkesine büyük önem vermiştir. 8. Birinci Meclis, Nisan 1923'te dağılmıştır. Yerine Haziran-Temmuz 1923'te İkinci Meclis seçilmiştir. 9. Cumhuriyet, Anayasanın 1'inci maddesinin değiştirilmesi suretiyle 29 Ekim 1923'te ilân edilmiştir.

1924 ANAYASASI: 1. 1924 Anayasası, Kurtuluş Savaşını yürüten Birinci Meclis tarafından değil, İkinci Meclis tarafından yapılmıştır. 2. 1924 Anayasası katı bir anayasadır. 3. İlk şekline göre devletin resmî dini var idi; o da İslam diniydi. Bu hüküm 1928'de Anayasadan çıkarılmış yerine lâiklik ilkesi 1937 yılında konulmuştur. 4. CHP'nin “altı umde”si, veya Atatürkçülüğün ilkeleri olarak bilinen ilkeler 1937 yılında Anayasaya dahil edilmiştir. 5. 1924 Anayasasına göre Cumhurbaşkanının görev süresi, yedi yıl değil, TBMM'nin seçim devresi (yani 4 yıl) kadardır. Ancak seçilen Cumhurbaşkanı tekrar seçilebilir. 6. 1924 Anayasası, karma bir hükûmet sistemi benimsemiştir ki buna “kuvvetler birliği ve görevler ayrılığı sistemi” ismi verilmektedir. 7. 1924 Anayasası olağanüstü mahkeme kurulmasını yasaklamamış ve “kanunî hâkim ilkesi”ni tam olarak kabul etmemiştir. 8. 1924 Anayasası, temel hak ve hürriyetler alanında tabii hak doktrininden esinlenmiştir. 9. Cumhuriyet döneminde çok partili hayata 1946 yılında Demokrat Partinin kurulmasıyla geçilmiştir. 10. 1924 Anayasası, “çoğulcu” değil, “çoğunlukçu demokrasi anlayışı”na sahiptir. 11. 1924 Anayasasının dili 1945 yılında öz Türkçeleştirildi, ama 1952 yılında eski metin tekrar yürürlüğe konuldu. 12. Cumhuriyet döneminde iktidar değişimi 1950 seçimleriyle olmuştur. 13. 1924 Anayasasına, 27 Mayıs 1960 askerî darbesiyle son verilmiştir.

1961 ANAYASASI: 1. 1961 Anayasası, bir tarafı, 27 Mayıs darbesini yapan Millî Birlik Komitesi ve diğer tarafı Temsilciler Meclisinden oluşan Kurucu Meclis tarafından hazırlanmıştır. Daha sonra Anayasa tasarısı halkoylamasıyla kabul edilmiştir. 2. 1961 Anayasası, halkçılık ve devletçilik ilkelerini kabul etmemiş, milliyetçilik ilkesini ise “millî devlet” şeklinde kabul etmiştir. 3. 1961 Anayasası, sosyal devlet ilkesini ilk defa kabul etmiştir. 4. Sosyal ve ekonomik haklar ve ödevler anayasal düzeyde ilk defa 1961 Anayasasıyla tanınmıştır. 5. 1961 Anayasası, iki meclisli bir parlâmento kurmuştur. Cumhuriyet döneminde ikinci meclis kuran tek Anayasa budur. Bu ikinci meclisin adı Cumhuriyet Senatosudur. (*Uyarı:* 1876 Kanun-u Esasîsi de iki meclisli bir parlâmento kurmuştu). 6. Cumhurbaşkanı yedi yıllık bir süre için TBMM üyeleri arasında TBMM tarafından seçiliyordu. Aynı kişinin arka arkaya iki defa seçilmesi yasaktı. 7. Yüksek Hakimler Kurulu ilk defa 1961 Anayasasıyla kurulmuştur. 8. 1961 Anayasası ilk defa Anayasa Mahkemesini kurmuştur. 9. 1961 Anayasası döneminde 12 Mart 1971 tarihinde sivil yönetime ordunun kısmî bir müdahalesi olmuştur. 10. 12 Mart döneminde (1971-1973) 1961 Anayasasında pek çok değişiklik yapılmıştır. Bu değişiklikler, temel hak ve hürriyetleri sınırlandırmaya, yürütme organını güçlendirmeye, yargı denetimini zayıflatmaya yönelik değişikliklerdir. 11. Askerî Yüksek İdare Mahkemesi ilk defa 1961 Anayasasında 1971 yılında yapılan değişikliklerle kurulmuştur. 12. 1961 Anayasası, 12 Eylül 1980 tarihinde yapılan askerî darbe sonucu yıkılmıştır.

1982 ANAYASASININ HAZIRLANMASI: 1. Anayasa, Kurucu Meclis tarafından hazırlanmıştır. Bu Meclis, Millî Güvenlik Konseyi ve Danışma Meclisinden oluşuyordu. Daha sonra Anayasa tasarısı halkoylamasıyla kabul edilmiştir. 2. 1982 Anayasasının hazırlanmasında siyasi partiler rol oynamamıştır. 3. 1982 Anayasasının halkoylaması, Cumhurbaşkanının seçimiyle birleştirilmiştir. 4. 1982 Anayasası güçlü yürütme oluşturmaya çalışmıştır. 5. 1982 Anayasası daha az katılımcı bir demokrasi modeli öngörmüştü (sonraki değişiklikler ile bu tür hükümlere son verilmiştir). 6. 1982 Anayasası tıkanıklıklara çözüm yolları getirmiştir. 7. 1982 Anayasası kazuistik bir yöntemle hazırlanmıştır (1961 Anayasası da öyledir).

DAHA FAZLASI İÇİN

- Genel Olarak:** Kemal H. Karpat, *Türk Demokrasî Tarihi*, İstanbul, Afa Yayınları, İkinci Baskı, 1996.
Ergun Özbudun, *Çağdaş Türk Politikası: Demokratik Pekişmenin Önündeki Engeller*, Çev: Ali Rıza Usûl, İstanbul, Doğan Kitap, 2003.
Mustafa Erdoğan, *Türkiye'de Anayasalar ve Siyaset*, Ankara, Liberte Yayınları, 3. Baskı, 2001.
Bülent Tanör, *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri*, İstanbul, Der Yayınları, 1995, s.187-240.
- 1921 Anayasası Hakkında:**
Kemal Gözler, *Türk Anayasa Hukuku*, Bursa, Ekin Kitabevi Yayınları, 2000, s.45-55.
Ergun Özbudun, *1921 Anayasası*, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 1992.
Bülent Tanör, *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri*, İstanbul, Der Yayınları, 1995, s.187-240.
Orhan Aldıkaçtı, *Anayasa Hukukumuzun Gelişmesi ve 1961 Anayasası*, İstanbul, İÜHF Yay.,1982,s.76-86.
Taha Parla, *Türkiye'de Anayasalar*, İstanbul, İletişim Yayınları, 1989.
Mustafa Erdoğan, *Türkiye'de Anayasalar ve Siyaset*, Ankara, Liberte Yayınları, 3. Baskı, 2001, s.36-46.
Ömür Sezgin, *Türk Kuruluş Savaşı ve Siyasal Rejim Sorunu*, Ankara, Birey ve Toplum Yay., 1984.
Ahmet Demirel, *Birinci Mecliste Muhalefet*, İstanbul, İletişim Yayınları, 1994.
- 1924 Anayasası Hakkında:**
Gözler, *Türk Anayasa Hukuku*, op. cit., s.57-76.
Tanör, *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri*, op. cit., s.241-276.
Aldıkaçtı, *Anayasa Hukukumuzun Gelişmesi...*, op. cit., s.86-123.
Esat Öz, *Otoriterizm ve Siyaset: Türkiye'de Tek-Parti Rejimi ve Siyasal Katılma*, Ankara, Yetkin Yayl., 1996.
- 1961 Anayasası Hakkında:**
Gözler, *Türk Anayasa Hukuku*, op. cit., s.77-93.
Tanör, *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri*, op. cit., s.303-362.
Bülent Tanör, *İki Anayasa: 1961-1982*, İstanbul, Beta Yayınları, 1994, s.7-94.
Aldıkaçtı, *Anayasa Hukukumuzun Gelişmesi...*, op. cit., s.124-360.
Erdoğan, *Türkiye'de Anayasalar ve Siyaset*, op. cit., s.82-113.
Serap Yazıcı, *Türkiye'de Askerî Müdahalelerin Anayasal Etkileri*, Ankara, Yetkin Yayınları, 1997, s.51-100.
Suna Kili (der.), *27 Mayıs 1960 Devrimi: Kurucu Meclis ve 1961 Anayasası*, İstanbul, Boyut Kitapları, 1998.
- 1982 Anayasasının Hazırlanması Hakkında:**
Gözler, *Türk Anayasa Hukuku*, op. cit., s.93-104.
Burhan Kuzu, *1982 Anayasasının Temel Nitelikleri ve Getirdiği Yenilikler*, İstanbul, Filiz Kitabevi, 1990.
Bülent Tanör, *İki Anayasa: 1961-1982*, İstanbul, Beta Yayınları, 1994, s.95-177.

ANAHTAR TERİMLER

1 sayılı Kanun	Danışma Meclisi	Millet Meclisi	İSİMLER
1-2 Kasım 1922 tarihli karar	Demokrat Parti	Millî Birlik Komitesi	Adnan Menderes
12 Mart Muhtırası	Erzurum Kongresi	Millî Güvenlik Konseyi	Celal Bayar
"1945 Anayasası"	Halkoylaması (1961,1982)	Mondros mütarekesi	Cemal Gürsel
1946 Seçimleri	Hilâfetin kaldırılması	Salâhiyet-i fevkalâdeyi	Fatin Rüşti Zorlu
1971-1973 Anayasa değişiklikleri	İcra Vekilleri Heyeti	haiz bir meclis	Fuat Köprülü
3 Mart 1924 Tarih ve 431 Sayılı Kanun	İstiklâl Mahkemeleri	Saltanatın kaldırılması	Hasan Polatkan
Altı umde	Kazuisitik yöntem	Sivas Kongresi	Kenan Evren
Cumhuriyet ilanını	Kurucu Meclis	Tabîî üyeler	Mustafa Kemal
Cumhuriyet Senatosu	Kuvvetler birliği ve görevler ayrılığı sistemi	Temsilciler Meclisi	Refik Koralan
Çok partili döneme geçiş	Meclis hükümeti	Yüksek Adalet Divanı	

ÖDEV

ÖDEV 3.1: Millî Mücadele Hareketinin hukukiliğini ve meşruluğunu tartışınız. Bu dönemde İstanbul'da da bir hükümet vardır. İstanbul Hükümeti mi, yoksa Ankara Hükümeti mi Türk Devletini temsil etmeye hukuken yetkilidir? Bu sorunu 1919 ilâ 1924 yılları arasında çeşitli tarihler alarak tartışınız?

ÖDEV 3.2: 1924 Anayasasıyla Türkiye Cumhuriyeti bugüne gelebilir miydi? 1924 Anayasası, günümüzün modern Türkiye'sinin ihtiyaçlarını karşılayabilecek bir Anayasa mıydı? 1924 Anayasası bugün yürürlükte olsaydı, şu anki anayasal organ ve kuruluşlar yerine hangi organ ve kuruluşlar olacaktı? Şu an bulunup, 1924 Anayasasına göre bulunmayacak olan organ ve kuruluşlar nelerdir? Bunların bir listesini yapınız.

ÖDEV 3.3: Türkiye'de 1946 yılında çok partili rejime geçilmiş, 1950 yılında da iktidar kansız, darbesez bir şekilde el değiştirmiş ve çok partili demokrasi 1960'a kadar da devam etmiştir. Dünyada o yıllarda tek partili rejimden çok partili demokratik rejime barışçı yollardan geçebilen başka ülkeler var mıdır? 1946-1960 yılları itibarıyla Dünyada iktidarın serbest ve dürüst seçimlerle belirlendiği kaç devlet vardır?

ÖDEV 3.4: 27 Mayıs 1960 hükümet darbesinden önce, bu darbeyi meşrulaştırmak için ülkemizde olduğu iddia edilen bunalım ile 12 Eylül 1980 hükümet darbesinden önce, bu darbeyi meşrulaştırmak için ülkemizde olduğu iddia edilen bunalımı karşılaştırınız? Aralarında benzerlik veya farklılıklar nelerdir?

ÖDEV 3.5: 27 Mayıs 1960 hükümet darbesini yapan subayların rütbeleri ile 12 Eylül 1982 hükümet darbesini yapan subayların rütbelerini karşılaştırınız.

ÖDEV 3.6: Türkiye'de 1960'lı yıllarda 27 Mayıs 1960 askerî darbesinden başka askerî darbe teşebbüsleri de olmuştur. Bunlar nelerdir? Nasıl gelişmişler ve sonuçlanmışlardır?

ÖDEV 3.7: Türkiye'de 1960 yılında kaç adet üniversite vardır? Bunlarda toplam kaç adet öğretim elemanı ve öğrenci bulunmaktadır? Aynı sayılar bugün ne kadardır?

T E S T

SORU 3.1: Aşağıdaki şıklardan hangisinde Cumhuriyet dönemi anayasal gelişmelerinin doğru sıralaması yapılmıştır?

- Birinci Meclisin Sonu - Saltanatın Kaldırılması - Cumhuriyetin İlanı - Hilafetin Kaldırılması
- Cumhuriyetin İlanı - Saltanatın Kaldırılması - Birinci Meclisin Sonu - Hilafetin Kaldırılması
- Saltanatın Kaldırılması - Hilafetin Kaldırılması - Cumhuriyetin İlanı - Birinci Meclisin Sonu
- Saltanatın Kaldırılması - Birinci Meclisin Sonu - Cumhuriyetin İlanı - Hilafetin Kaldırılması
- Saltanatın Kaldırılması - Cumhuriyetin İlanı - Birinci Meclisin Sonu - Hilafetin Kaldırılması

SORU 3.2: 1921 Anayasasının ilk şeklinin benimsediği hükümet sistemi aşağıdakilerden hangisidir?

- Meclis Hükümeti
- Kuvvetler Birliği ve Görevler Ayrılığı
- Başkanlık Sistemi
- Parlamenter Sistem
- Yarı-Başkanlık Sistemi

SORU 3.3: 1921 Anayasasının ilk şekline göre aşağıdaki ifadelerden hangisi yanlıştır?

- Millî egemenlik ilkesi ilân edilmiştir.
- İcra vekilleri Meclis tarafından teker teker seçilirler.
- 1921 Anayasası katı bir anayasadır.
- Bir devlet başkanlığı makamı yoktur.
- Yasama ve yürütme yetkileri Büyük Millet

SORU 3.5: 1924 Anayasasının ilk şekline göre aşağıdaki ifadelerden hangisi yanlıştır?

- Bakanların kolektif sorumluluğu yoktur.
- Yasama yetkisi ve icra kuvveti Büyük Millet Meclisinde toplanmaktadır.
- Benimsediği hükümet sistemine "kuvvetler birliği ve görevler ayrılığı sistemi" denir.
- Cumhurbaşkanı T.B.M.M. tarafından bir seçim devresi için seçilir.
- Başvekil (Başbakan) Cumhurbaşkanı tarafından atanmaktadır.

SORU 3.6: 1924 Anayasasına göre temel hak ve hürriyetlerle ilgili aşağıdaki ifadelerden hangisi yanlıştır?

- 1924 Anayasası temel hak ve hürriyetler alanında "tabii hak doktrini"ni benimsemiştir.
- 1924 Anayasası, negatif statü haklarını tanımıştır.
- 1924 Anayasası siyasal hakları tanımamıştır.
- 1924 Anayasası, sosyal ve ekonomik hakları tanımamıştır.
- 1924 Anayasası, tanıdığı temel hak ve hürriyetler için yargısal güvenceler getirmemiştir.

SORU 3.7: 1924 Anayasasına göre yargıyla ilgili aşağıdaki ifadelerden hangisi yanlıştır?

- 1924 Anayasası olağanüstü mahkemeler kurulmasını yasaklamıştır.
- 1924 Anayasasına göre yargı yetkisi millet adına bağımsız mahkemelerce kullanılır.

Meclisinde toplanmıştır.

SORU 3.4: 1924 Anayasasının benimsediği hükümet sistemi aşağıdakilerden hangisidir?

- Meclis Hükümeti
- Kuvvetler Birliği ve Görevler Ayrılığı
- Başkanlık Sistemi
- Parlamentar Sistem
- Yarı-Başkanlık Sistemi

SORU 3.8: 1924 Anayasasına göre Cumhurbaşkanına ilişkin olarak aşağıdaki ifadelerden hangisi yanlıştır?

- Cumhurbaşkanı T.B.M.M. tarafından yedi yıllık bir süre için seçilir.
- Cumhurbaşkanı seçilecek kişinin TBMM üyesi olması şarttır.
- Cumhurbaşkanı seçilen kişi daha sonra tekrar Cumhurbaşkanı seçilebilir.
- Hastalık vb. hâllerde Cumhurbaşkanına TBMM Başkanı vekâlet eder.
- Cumhurbaşkanının istisnasız bütün işlemleri Başbakan ve ilgili bakanın karşı imzasına tâbidir.

SORU 3.9: Cumhuriyet döneminde tek partili rejimden çok partili demokrasiye geçiş konusunda aşağıdaki ifadelerden hangisi yanlıştır?

- Cumhuriyet döneminde tek partili rejimden çok partili rejime 1946 yılında geçilmiştir.
- Demokrat Parti, Celal Bayar, Adnan Menderes, Fuat Köprülü ve Refik Koraltan tarafından kurulmuştur.
- Gizli oy ve açık sayım ilkeleri ilk defa 1946 genel seçimlerinde uygulanmıştır.
- Cumhuriyet döneminde iktidar değişimi 1950 seçimlerinde olmuştur.
- Cumhuriyet döneminde tek partili rejimden çok partili rejime geçişte askerlerin bir rolü olmamıştır.

SORU 3.10:

I. Cumhuriyetçilik	IV. Devletçilik
II. Milliyetçilik	V. Lâiklik
III. Halkçılık	VI. İnkılapçılık

Yukarıdaki ilkelere göre hangisi veya hangileri 1924 Anayasasının 2'nci maddesinde yer almakta, ama 1961 Anayasasının 2'nci maddesinde yer almamaktadır?

- III, IV, VI
- II, III, VI
- IV ve VI
- III ve IV
- Yalnız III

SORU 3.11: Aşağıdakilerden hangisi 1961

- 1924 Anayasası kanunların anayasaya uygunluğunun yargısal denetimi sistemini kabul etmemiştir.
- 1924 Anayasası, tüzüklerin kanunlara uygunluğunu denetlemek görevini, Danıştaya değil, TBMM'ne vermiştir.
- 1924 Anayasası, kanunları yorumlama yetkisini TBMM'ne vermiştir.

SORU 3.12: 1961 Anayasasına göre Cumhurbaşkanına ilişkin aşağıdaki ifadelerden hangisi yanlıştır?

- Cumhurbaşkanı adayının TBMM üyesi olması şarttır.
- Cumhurbaşkanı TBMM üye tamsayısının üçte iki çoğunluğunun oyla seçilir; ilk iki oylamada bu çoğunluk sağlanamazsa, sonraki oylamalarda salt çoğunluk yeterlidir.
- Cumhurbaşkanının görev süresi yedi yıldır;
- Bir kişi iki defa Cumhurbaşkanı seçilebilir.
- Cumhurbaşkanı gizli oyla seçilir.

SORU 3.13: Yasama organına ilişkin olarak 1961 Anayasasına göre aşağıdakilerden hangisi yanlıştır?

- TBMM, "Millet Meclisi" ve "Cumhuriyet Senatosu" isimli iki ayrı meclisten kurulmuştur.
- Millet Meclisi, genel oyla seçilen 450 milletvekilinden oluşur.
- Cumhuriyet Senatosu Cumhurbaşkanı tarafından seçilen üyelerden ve 27 Mayıs hükümet darbesini yapan Millî Birlik Komitesi başkan ve üyelerinden oluşur.
- Hükümet, Cumhuriyet Senatosuna karşı değil, Millet Meclisine karşı sorumludur.
- Anayasanın değiştirilmesi usûlünde Millet Meclisi ve Cumhuriyet Senatosu eşit yetkilerle donatılmıştır.

SORU 3.14: Aşağıdakilerden hangisi "12 Mart Muhtırası"ndan sonra yapılan 1971-1973 anayasa değişikliklerinin ana yönlerinden biri değildir?

- Yürütme organının güçlendirilmesi yönünde değişiklikler yapılmıştır.
- Temel hak ve özgürlüklerin güçlendirilmesi yönünde değişiklikler yapılmıştır.
- Yargı denetiminin sınırlandırılmasına ilişkin değişiklikler yapılmıştır.
- Askerî yargının sivil yargının aleyhine genişlemesine yönelik değişiklikler yapılmıştır.
- Askerî Yüksek İdare Mahkemesi kurulmuştur.

SORU 3.15: 1961 ve 1982 Anayasalarının hazırlanması bakımından aşağıdakilerden hangisi yanlıştır?

- Her iki Anayasa da askerî müdahaleler sonucu hazırlanmıştır.
- Her iki Anayasa da, bir kısmı askerî müdahale

**Anayasasının getirdiği yeniliklerden biri de-
ğildir?**

- a) Sosyal devlet ilkesinin kabul edilmesi ve sosyal hakların Anayasa tarafından sayılması
- b) Anayasa Mahkemesinin kurulması
- c) Cumhuriyet Senatosunun kurulması
- d) Yüksek Hakimler Kurulunun kurulması
- e) Bakanlar Kurulunun kolektif sorumluluğu ilkesinin benimsenmesi

leyi yapan bir kuruldan, diğer kısmı ise sivil-lerden oluşan Kurucu Meclisler tarafından yapılmıştır.

- c) Her iki Anayasanın hazırlanmasında da Kurucu Meclisin sivil kanadı seçimle oluşmamıştır.
- d) 1961 Temsilciler Meclisi, 1982 Danışma Meclisine oranla daha temsili niteliktedir.
- e) Her iki Anayasanın hazırlanmasına da hiçbir siyasî parti katılmamıştır.